JÓZSEF NÁDOR

Egy alkotó élet irásban és képben

1776 ~ 1847

L. K.

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK kegyelettel emlékezik JÓZSEF NÁDOR kir. hercegre, aki a bank alapítása körül lelkesen munkálkodott és az első részvényjegyző volt. Az ő emlékét vélte szolgálni az intézet, amikor elősegítette e mű megjelenését.

„Pest városa jelen és jövő nagyságának megalapítóját eszközlőjét gyászolja benne! Minden kő mellyet taposunk, minden szépítés, melly lelkünket vidítja, Őt juttatja eszünkbe, s hatalmas szellemét melly mind e fölvirágzást intézte és irányozá!"
(A „HONDERŰ" JÓZSEF NÁDORRÓL)

JÓZSEF

Cs. K. Főherczeg, Magyarország Nádora

JÓZSEF NÁDOR

EGY ALKOTÓ ÉLET IRÁSBAN ÉS KÉPBEN

1776—1847

BUDAPEST, 1943

POSNER GRAFIKAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Ez a mű
1943 karácsonyára jelent meg.
Összeállította, a képeket kiválogatta és a szöveget írta
LESTYÁN SÁNDOR.

KÉSZÜLT A POSNER GRAFIKAI MŰINTÉZET R. T. MŰHELYÉBEN, BUDAPESTEN.

„Ime ez élete a nádornak"

„Emlékbeszéd JÓZSEF főherczeg nádor magyar akadémiai párfogó felett. Az Academia rendkivüli köz ülésében Január XXV. MDCCCXLVII. mondotta SCHEDEL FERENCZ titoknok."

Toldy (Schedel) Ferenc

József Antal austriai főherczeg, magyarország királyi herczege, II. Mária királynénk s lorraini Ferencz császár unokája, toscanai Leopold nagyherczeg utóbb királyunk, és spanyol Mária Ludovica fia, távol ég alatt, Florenczben láta napvilágot 1776 Mártzius 9.-én. Ha áldás fejedelmi vérből születni, oda állíttatni a szerencse által olly polczra, mellyen minden erény milliókra áraszthatja jótéteit, s a nagyra törő akarat a hatalom gyámkezével találkozik: kettős, sőt százszoros áldás egy olly fejedelemtől nem csak születni, de neveltethetni is, millyen II. Leopold volt. A mi hazánk két rövid évig sem nyughatott jótéteményei árnyékában; de tudjuk mi volt ő ama kisded országnak, mellyet egy emberivadékiglan kormányzott, s mellyet nagygyá nem tehetett, de annál többnek tett, boldoggá mások felett. II. Leopold az erőhatalom helyébe a szeretetet és emberiséget, a pompa helyébe az egyszerüséget iktatta a fejedelmi székbe, koronájának drágakövei az erény, munka és takarékosság, nyaklánczа a felsegélt szegények és kórok hálakönyei voltak, palotája nyilt mindenkinek mint az isten egyháza, nemessége a szív és ész nemessége, s törvényhozása a bölcsészet: csoda-e, Tekintetes Academia ha illy atya, kinek neve csak azért nem ragyog a föld legnagyobb fejedelmeié között, mert a sors véle csak egy parányi részét boldogította e földnek, ha, mondom, illy atya olly fiat nevelt, mint József nádor volt? csoda-e, ha mind ezen erények e fiúban, mély, kiirthatatlan gyökeret vertek? A minden hizelgés felett álló atya irányának hű teljesítője gróf Manfredini Fridrik volt, az öt idősb főherczeg nevelésének közvetlen vezetője, s a szív mellett

az elmetehetségek is a legnagyobb gonddal míveltettek. Kilenczedik évében az olasz és német nyelveken kívűl derekasan értvén már a latint és francziát, s elvégezvén a szokott előkészítő tanulmányokat, József főherczeg mindenek fölött a történeti és természeti tudományokat kedvelte és űzte, a füvészetet pedig gyakorolta is olly előmenetellel, hogy, mint bizodalmas órában önmagát egy alkalommal enyelgve kifejezé, az akkori időhöz képest e két tudományban valóságos kis tanár volt. Az alaki, név szerint a mathematicai tanok által kevésbbé vonzatott. A törvénytanba is csak amaz austriai nagy jogásznak Zeillernek sikerűlt a főherczeget, tizenötödik életévétől a tizennyolczadik, foganattal beavatni, és pedig különösen azon bölcsészeti, az itéleterőt folytonos munkásságban tartó módszer által, melly szerint a bölcs tanító egész szakaszait a tudománynak csak fő tételekben terjeszté elő, a lelkes tanítványra bízván azoknak bővebb kifejtését s előadását. Illy tanítási mód e tudományt nem csak megkedvelteté s bölcsészeti alapjaiban felfogatá a lelkes növendékkel, hanem azon szép és nehéz pályára készité el sikeresen, melly nem tudatva, nem gyaníthatva, reája várt. Mert testvér bátyja Sándor Leopold az ifjuság teljes erejében és épségében viselte a magyar nádori pálczát, midőn a nem kevésbbé váratlan mint szomorú vég Laxenburgban érte. A király bizodalma a tizenkilencz éves, de elevensége és életkedve mellett is önmívelésében komolyan munkás Józsefre szálla. Tizenöt nappal a gyászeset után az ifju főherczeg a király helytartója volt. Ezzel rögtön új s még ismeretlen világba látta magát József általtéve, elébe új pálya tűzve, darabos és kényes egyszersmind, de mellyen a legszebb jutalom aratható: egy nemzet szeretete és hálája. Ezt megérdemelni volt a főherczeg szívének szent fogadása. Az új hazával új gondok fogták el, új tanulmányok lettek szükségesekké. Első dolga a nemzeti nyelv, az ország közjoga. Lakics Zsigmond egyetemi törvénytanár hajdan, akkor tanulmány-bizottsági tag, az lön a magyar királyi helytartónak, mi elébb Zeiller az austriai főherczegnek volt. 1795. julius 29. láttatott ez először nemzetileg öltözve a magyar kir. udvari tanács ülésében; semptember ötödikén fogadá az első üdvözlő küldöttséget Magyarországból, s már ez a fiatal herczeget meglepőleg elkészültnek, bátornak, s könnyű beszédűnek találta. Két héttel utóbb, september tizennyolczadikán, lön gazdag következésű kiindulása Szépkútról Buda felé. Utja diadalmenet volt, mert a hír Sándor méltó testvérét kürtölé. Óbuda felett díszes sátorokban várta a két város főnemessége. Itt mondotta el isten nyilt ege alatt szilárd feltételeit: napjait e haza közjavának s a magyar nemzet díszének szentelni, mit ő olly híven beteljesített. De addig is az első év közöttünk leginkább tanulással tölt el. A hagyomány fentartotta emlékezetét e szerénységnek, mellyel az ifju kormányzó a tapasztalás férfiai eránt viseltetett; e fáradhatatlan figyelemnek, mellyel mindent mi körűle a hivatalkörben történt, a legapróbb részletekig kísért, a nélkül, hogy a nagy egészet szem elől vesztené; e hihetetlen szor-

galomnak, mellyel a közigazgatás minden tárgyait, úgy a hazai történetet és törvényt, kimerítőleg és alaposan magáévá tette; s már ekkor ragada meg minden alkalmat ön szemeivel ismerhetni meg az országot, mellyet utóbb minden irányaiban összeútazott és betapasztalt; szemei előtt tartván, mit gyakran szokott vala mondani: magyar herczegnek Magyarországot úgy kell ismernie, mint saját zsebeit. A könnyű, majdnem naponkénti, hozzáférhetés, e nem erőltetett nyájasság, minden véleménynek szíves kihallgatása, azon kimerítő szóváltások miket a köz fogadásokon minden szőnyegre került tárgyak felett folytatni szeretett, s mik reá nézve aranybányái lettek az állapatok, nézetek és emberek ismeretének: másfelül e komoly felfogása az országos dolgoknak; a tudomány és korát megelőző belátás, mellyet minden alkalommal tanusíta: betölték vala immár a legszebb reményekkel a nemzetet, midőn 1796-ban királyi bátyja az ország rendeit Pozsonyba gyüjté, hogy a veszélybe forgó haza megmentéséről velök tanácskozzék. A rendek, szívök szép bizodalmától hajtatva, mindenek előtt a kir. helytartót örökre a hazához kötni siettek, s illetetlenül hagyván a nádorjelelést, egy értelemmel őt kiálták ki, őt kivánák nádorúl a fejedelemtől. És megadatott. Az emlékezetes nap november 12. volt. A következett év nagyobb része fegyverzaj között tölt el. A lelkesedés, melly az egész nemességet tüzelte, rendkívűli volt, a felkelés buzgóságra és fényre nem csekélyebb bármellyiknél, mellyet újabb évkönyveink felmutatnak. Az ország főkapitánya ifjúi tűzzel megtette a magáét: mindenütt élesztett, buzdított; a nemesi had szerkesztése, gyakoroltatása fő vezérlete alatt olly sikerrel folyt, hogy a szombathelyi szép napok, mellyeken a tizenkét ezer nemes daliás ügyessége köz elismerését vívta ki, szép hadi tettek bizonyos előhírnökei valának. De megköttetett a campoformiói béke, s a nemzeti áldozat dicsőség nélkül lobogott el a hon oltárán: noha nem haszon nélkül, mert illy hős legiótól fedezve, a béke biztosabban és több becsülettel köttethetett meg. Három évvel utóbb, a franczia háború vészesb kitörése után, el nem csüggesztve az előbbi itthon-maradástól, újra és négyszeres számmal gyűlt fel a vívni kész nemesség Sopron felé, de, nagy fájdalmára, ismét ki nem vezettetve a becsület mezejére, gyűlölt tétlenségben álla, míg a lünevilli béke megkötése után, pompás hadgyakorlatok között hon bocsáttaték. És így a nádor felett az a sors látszott uralkodni, melly nem engedé, hogy a hűség polgári koszorújába babér ágait fonhasson. De e helyett már e század második évében a törvényhozási tér nyílt meg előtte. S ezen üdvözlette ő az országos rendeket amaz emlékezetes szavaival: „A felség, mint szerencsés koronázásakor fogadta, az ország alkotmányát épen és illetetlenül fen akarja tartani, és semmit ennek ellenére nem kiván: de ha mimódon megesnék, hogy a sarkalatos törvények sérelmével más gondolatokra vezettetnék, én mint az ország első tiszte s közbenjáró király és rendek között, ahogy szentül esküvém, semmit nem mulasztanék, segedelmül

hívnám a testvéri szeretetet is, hogy könyörgéseimmel minden sebet megelőzzek." S ím a tér, mellyen szerzé az elhúnyt e nehéz és zivataros fél század alatt a legszebb érdemeket a haza körül. Mert jöttek idők s a nádor tette, mit semmi toll föl nem jegyzett, de mit a haza nem látva is érzett, mint érezzük a csendesen szövő természet hatásait, a nélkül, hogy műhelye titkába béhatnánk. És már ez országgyülésen lépett fel József nádor úgy mint a haladás józan barátja, csakhogy a föld, mellybe e magvak hullottak, azoknak kicsiráztatására elkészülve még nem volt. A következő évek sem kedvezőbbek erre. Ezer nyolcz száz ötben t. i. ismét új veszély közelítvén a nádor pártolása mellett a nemzeti nyelv uj foglalásokat tett ugyan, de minden egyéb tárgyat a jelen vész háttérbe szorított. Az ő felgyulasztó beszédére köz felkelés határoztatott, de sorsa, fájdalom, ismét, sőt harmadszor, a régi volt. Két évvel ez után a birodalom állása nehéz szereppel látogatta meg. A köz kincstár hanyatlása aggodalommal töltötte be az országot, s a nádor kénytelen volt a nagy többséggel ellentétbe jőni azon kérdés felett: előterjesztessék-e az ország rendei által a fejedelemnek a haza állapotja: József tartott e nyilatkozástól, melly a közbirodalom betegségét a világnak, az ellenségnek fölfedezendő volt, s a gyűlés nevezetes részével ütközésbe jött. Mind a mellett nem vonakodék a rendek kérelmére egész befolyását használni királyi bátyjára, midőn egy köztiszteletű hazafi és hadvezér a főtáblánál tartott nyílt beszédeért rangvesztéssel büntettetett. E büntető parancs a nádor közbenjártára azonnal visszavétetett, s a szólásszabadság fentartása iránt királyi biztatás nyeretett. Még szerencsésb vala működése az 1808-ban következet gyűlésen, melly a legszebb egyetértés paizsát mutatta fel a király ellen új terveket koholó franczia egyedúrnak. Nem csak egy nemzeti hadi academia terve készült, mellyhez a nádor is járult áldozatával — a viszonyok ezt még nem engedék életbe lépni —, hanem az ő befolyásának gyümölcse a nemesi felkelés új és jobb módja, melly e gyűlésen törvénnyé lett; az ő utasitásai nyomán és önkeze javitásaival készültek az évvel utóbb világot látott hadi szabályok; s mit az ő fáradhatlan cselekvősége, a közbirodalom legnagyobb veszedelmei közt, a győzödelmet elszántságával olly annyira megérdemlett nemesi felkelés sebes felállítása, rendezése, gyakoroltatása, ellátása, kórházak emelése s gyakori személyes megvizsgálása által tön, hálás emlékezetében él azoknak, kik a szomorú időket vele élték; él emlékezete azon lankadatlan éberségnek, mellyel a haza inségét minden, az ellenség által fenyegetett vagy sanyart pontokon bölcs rendelkezésekkel elfordítani vagy enyhíteni törekedett: s ha az ő, s a nemes sereg ön-odaadása koszorúkat nem arathatott, ezt nem a vitézi szellem hiának, hanem egyébnek köszöné, mit az ellenség, saját önnöneinknél méltányosban itélve, elismert. E bús, de azért nem kevésbbé lélekemelő időpontnak s nádorunk gondjainak emlékezetét őrzi a polgári őrhadak intézete is, melly az ő eszközléséből vevé kez-

detét, melly zsengéiben a rendes hadaktól megfosztott városokban csak a belső rend és bátorság biztositását czélozá, de midőn az alkotó szellemében tovább menve, a csendes műhely polgáraiban lassanként nemesebb férfiasságot, erők fejtését és köz szellemet fogott ébrezzteni és nevelni: egyikét alkotandja azon emlékeknek, miket József nádor e hazában magának a közjó érdekében emelt. Az iránta való bizodalom, szeretet, tetőzött.

Annál súlyosabban derült a nádorra az 1811. év. Majdnem húsz esztendeig szakadatlanúl folyt háborúk a közbirodalom kincstárát végkép ki látszattak meríteni. Ezüst immár nem forgott köz kézen, az évről évre inkább eláradó papiros roszúl pótlotta azt, mert e papirosoknak az állodalom kincstárában megfelelő biztositékok nem volt. Bekövetkezett tehát elfordíthatlanul ama mindenünk által érzett szomorú időpont, melly mindenkit készpénz vagyonának négy ötödével szegényebbített meg. De mi biztosíthatta az új papirosok névbecsét, ha egyéb mint az országnak jót állása? Illy törvény kivántatott a hazától, s az 1811-ki országgyülése megnyilt. A történetiró tiszte elfogulatlanul megbirálni, mit követel vala a sarkalatos törvények szigora a kormánytól, mit a méltány, sőt a hazafiság az országtól: a nádor, e súlyos helyzetében, a közbirodalom hosszas szerencsétlensége által erre nehezült sürgető szükséget itélte az okok legfontosbikának: „salus reipublicae suprema lex esto" hivé ő, s áldozatot kért. Tudjuk hogy ez meg nem adatott, s kevés évvel utóbb egy második crisis fejezte be, mit az első megkezdett. De bármint itéljünk most, midőn a sebeknek már csak helyei látszanak, nem tagadhatni hogy a nádor nem kevesebb hazafiságot bizonyított, mint az ellenzék leghajthatatlanabb tagjai, s hogy másfelül ez országgyülésen nyílt először alkalma státusférfiúi és elnöki magas tehetségeit egész fényökben ragyogtatni. Nem nyers erők viadalma volt ez: itt ő maga, kevés segedelemmel, viaskodott szemtől szembe egy roppant és tömött ellenzékkel a legszebb vegyes ülésekben, miket a hongyülések évkönyvei fentartottak. S itt, a mi a fiatal nádor szellemi magas elhivatásáról leginkább kezeskedett: nem tudjuk a lelki éberséget, él finom észt, vagy e fenséges nyugodalmat magasztaljuk-e inkább, melly erőnek szülötte volt, midőn a csata folyt, s a többség tiszteletéé, midőn a csata elveszett. A beszédet, mellyben a királyi biztoshoz a hon nevében szólt, már nem a kormány nézetének védője, hanem a nádor, mint a nagy országtest elnöke s kiegészítője mondotta. Homályos sejtései között jós szellem szállotta meg őt, midőn bucsubeszédében e szavakkal nyugtatta saját szive fájdalmát: „Reményeinket a magyar nemzet szerencsés nemtője tartja fen, melly a beteg hazát, midőn megmaradhatása áldozatot kér, még soha sem engedte visszavonulni; melly a haza üdvével legbensőbbleg összeforrt királyi méltóság felett nagylelkűen őrködik; melly semmi viszontagságok által a felség szent személye iránti ragaszkodást megfogyasztatni nem hagyja;

melly végre hűség, nagylelküség, tűrés és állandóság által minden keserüségeket vagy megelőzni, vagy elviselni, vagy enyhíteni tud."

E sajnos percz óta, Tekintetes Academia, örömtelen idők borúltak a hazára. Évek múltak évek után, s a nemzet, ügyei köz megvítatására, többé össze nem hívatott. A magyar történet meg látszott szűnni. Mit érzett legbelsejében, mit tett József e hosszú szünet idején, azt tudnunk nem, de sejtenünk, de hinnünk lehet, sőt hinnünk kell abból, mi ő azelőtt, s abból mi utóbb volt. És ne legyen többé emlékezetünk ez idők számára. Azok sokat érleltek meg csendben, mi utóbb örömdús virágzásra nyílt, s szülték az 1825. évet, melly a roskadozni indult alkotmányt új biztositékokkal erősítette meg a törvénykönyvben, s egy mindenek felett drága biztositékkal, a legjobb király szent szavával, ki, valahányszor ön szive sugallatát háborítatlanul követheté, csak nemesen, csak királyilag cselekedett. A mi az óta e napig a törvényhozás mezején nagy önzéstelen, a valóságos közjóra irányozva létesült; ez áldozatok és engedélyek, miket a kiváltságos rend minden külső kényszer nélkül, egyedűl az eszme és méltány hatalmának hódolva, önkényt megada; e nagy lépések a való szabadság és való statusbölcseség felé: történetünk ez utolsó szakát a leggyümölcsözőbbé tették nemzetünk ezeréves életében, s széppé, nehogy mondjam — sőt büszkeséggel mondom, nagy tekintetű gyülekezet — páratlanná tészik a nemzetek évkönyveiben. Ugyanis a földmívelő osztály az anyagi és erkölcsi emelkedését gátló régi terhek és korlátok alól felmentetvén, nevezetes javakkal és jogokkal ajándékoztatott meg; a közkatonaság sorsa a hadszegődség által emberivé emeltetett, míg másfelül e szabály a vitézi szellem ébredésére és terjedésére egy új hathatós eszközzel gazdagította az országot; a bűnösök javítása s hasznosítása végett országos javaslat készült, melly ha még törvénynyé nem lett is, de ez emberszerető mozgalom sokfelé a hazában a börtönállapatot már is tetemesen megjavította; a zsidók ügye is enyhíttetett; a nem-nemesek jogai időről időre terjesztetvén, a kiváltságok uralkodása hanyatlásnak indult; az igazság-szolgáltatás czélszerű intézkedések által meggyorsíttatott, a köz hitel, kereskedés és ipar felvilágosodott szellemű törvénykönyvek alapjára tétetett; a mezőgazdaság a mezei rendőrséget s vizi munkákat tárgyaló törvényekben új oltalmat nyert; a közlekedési eszközök, állóhid, csatornák, vasutak, szinte törvényvédelem tárgyai lönek, s az elsővel egyszersmind az agg alkotmányba egy új, a közvirágzást egykor csodálatosan előmozdítandó elv oltatott bé; a nemzetiség új biztositékokkal vétetett körül; tudomány és művészet az academia felállításával, a museum és nemzeti színház megalapításával új támoszlopokat nyert; a vallási szabadság a kor, az ész s a szívnek egyformán hangos követelései szerint bátrabban emeli szárnyait; ezek mellett halmaza kész az életműves javitásokat magokban foglaló munkálatoknak, sőt már a

felség elhatározásait váró törvényjavaslatoknak is: — mennyi érdek emelve! a közboldogság mennyi új eszközökkel gazdagítva e rövid húsz év alatt! De ez csak a törvényhozás utján. Mit nem teremtett elő e korszakban az emelkedő nemzeti és köz szellem, mit maga a kifejlett egyesülési irány? Nem győzném csak elsorolni. S miért ezeket most, midőn József nádor tetteiről kell szólanom? Nem követem azok példáját, kik újjá születésünk minden részleteinek díszágait az ő koszorujába tűzik. Az uralkodó formák nem tészik azt lehetségessé országban, hol a kezdeményi jog alul van. De gondoljunk székében férfiút, elfogultat, régi eszmék, avult erkölcsök s megszokott formák által, kinek minden javitás egy egy jog vesztése, egy egy szép formo összetörése: mennyi szó haland akkor el az ajkon, mennyi indítvány fojtódik el csiráiban, milly rögössé leszen a haladási pálya, melly késedelmessé és örömtelenné, mit végkép gátolni nem lehet, mennyi betü leszen, melly igazgatói hatalmának fagyos kezei alatt nem kapand életre, vagy kór és fél éltet élend csak? — És mit tett József nádor? — Nem, Önök ezt nem kérdezik. Kortársai vagyunk mind szép éltének e legszebb szakában, s mélyen be van vésve szivünkbe, mit köszön közbenjárásának a megerősített alkotmány, a vallási szabadság, mit nemzetiségünk emelkedése és a haladási rendszer diadalma: sőt díszlése minden javitásnak. Mert nap vala ő, mellynek melegítő sugaraiban minden elhintett magvak kicsiráztak. Lelkében hely volt az állodalom minden érdekeinek számára, s nem volt ügy, anyagi, vagy szellemi, vagy erkölcsi, mellyre figyelme szívesen ne szállt volna. S azért volt hatása érezhető mindenütt, itt tanácsa, ott helyeslése és bátoritása: itt hatott tekintélye sulyát vetve a mérlegbe, ott mérsékelve a szertelenséget, másutt tolva az akaratlanságot. S épen e mindenre kiható gondban és hajlamban árulá el e magas lélek fejedelmi természetét. És azért, nagy tekintetü gyülekezet a nélkül hogy számos kitünő honosinknak részletekben áldást érdemlő hazafiúi törekvései és tettei érdemét kisebbítenők: ez egyetemes haladás lélekemelő képében József nádor szerető lehelete nyomait nem látnunk, befolyása áldásait számba nem vennünk hálátlanság nélkül csakugyan nem lehet.

Eddig leginkább a törvényhozó lebegett előttünk. A bírót és igazgató főnököt nem kisebb erények díszesítették. Az önkény ellensége, szorosan törvény s fenálló szabályok vezették, s ezt kiváná az alája rendeltektől is. Maga példája a csüggedhetetlen szorgalomnak, egymaga annyit dolgozott, mint egy egész hivatal; s hol kormányszerkezet vagy körülmények meg nem kötötték, gyors az elhatározásban, és nyomos. Veszedelem idején vigyázó, mérsékelt és erélyes. Így midőn a dögvész ütött be déli határinkon, így midőn a nyugatot ellenség fegyvere háborgatta, így az epemirígy szomorú időszakában, s midőn a Duna árja fővárosainkat pusztitá. Szerető gondjainak kedves tárgya Pest vala. Egy az egészség, biztosság és kényelem kivánalmait betöltő fővárost a hazai emelkedés egyik nevezetes emeltyűjének tarta. Minden

tekintetek Pest mellett szóltak. A szűk látkörü polgárok kormányzása s egy felsőbb igazgató széktől függés mellett a czélszerű intézkedések vagy alulról lehetlenné, vagy felülről késedelmesekké lettek. Kivette tehát e város szépítő bizottmányát mind a két befolyás alól, s független királyi hivatallá alakítá. Mint elnök ennek valóságos lelke is volt. Épitészi rendszert adott a városnak, a szabályozásba önmaga befolyt, az árvíz napjai után a régi hibákat, mennyire a romboló veszedelem lehetővé tette, helyre hozta, s a közlekedés, biztosság és kényelem előmozdítására utczákat vágatott, egyebeket szélesített, négy új tért nyitott, a vályogépitést tökéletesen eltörlötte, az épitkezők segélésére hasznos kölcsönt eszközlött, s a seregesen beküldött terveket önmaga vizsgálván meg, az inség napjai után folyvást három kezet fárasztott tollba mondott végzései leirásával. Szenvedelme olly élénk volt, hogy e tárgyakat utazásai közben is maga után küldetve a leggyorsabban ellátá, sőt azokat vég betegségében nem bizá más kezekre. Csoda-e, hogy az ismeretes nagy veszély alatt könyező szemeit e várostól el nem fordítva állott vára ablakaiban, emésztődve a csapástól, melly alatt az ifju óriás roskadozni látszott?

Nemzeti nyelvünk viszontagságai tudvák a Tekintetes Academia előtt. Az ő közbenjártának köszöni a magyar, hogy e törvény mai szélességében áll. És ő a győzedelmet édessé is tette. Mert kimondá, midőn a haza atyái vég ízben sereglettek körűle, hogy noha a rendek gyöngédsége őt az új törvény alól kifogta, s előhaladt kora daczára, reményli, mikép viszontlátáskor magyar igékkel szólhatand Magyarországhoz; és bár a gondviselés nem engedé neki s a hazának e boldog napot elérniök, bebizonyítá, hogy az igéret szilárd feltétel szüleménye volt, mert nem csak a legszigorúbban s legtágabb határok közt lépteté életbe a törvényt, hanem maga is hódolva neki, midőn helytartói félszázada szerencsés betöltét üllé, magyarúl szólítá meg a helytartó tanácsot, s magyarúl kedves jász-kúnait, midőn hason ünnepre közöttök utolszor megjelene. És a nádor gyermekségében nem hallott magyar szót, s most hetven éves volt!

Ennyi munka, illy cselekvőség mellett mik voltak József nádor örömei? Mik egyebek, mint minden magasb lelkeké: a tudományokkal barátkozás. Azért nem volt már élte alkonyán vidék az emberi ösmeretek nagy birodalmában, mellyben tájékozva nem vala, a történetben pedig, régiségtanban, országtudományokban, a természetiek- és gazdaságban nem egyedül tanult, de valóságos tudós volt. E készület kivillant koronként köz beszédeiből is, mellyek rendszerint rövidek és szorosan a fenforgó dolog nyomán járók voltak, de meglepő vala a szakemberekkel társalkodása az említett mezőkön, mert mindig a tárgy lényegére irányzott kérdései nem kevésbbé árulák el alapos ismereteit, mint mindenkor rövid, de a tudomány mélyeiből felgyümölcsözött észrevételeit. Az utazások leirása különösen kedves olvasmányai voltak, innen merítette ő, ritka emlékező tehetsége által segítve, e

csodálatra méltó ismeretét a világ minden részeinek, melly országtani nézeteire is hathatósan befolyt. Alcsút és Kisjenő, mellyeket egyvalaki a magyar gazdák Mekkájaul jelelt ki, gazdasági ösmereteinek úgy, mint gyakorlati tapintatának emlékei; s példányai egyszersmind annak, mint lehetne e termékeny hazában a hasznossal egyesíteni a szépet. S megilletö volt néha látni az országos aggályokkal terhelt férfiút, melly gyengéd gondossággal ápolta kerteinek virágait. Szép — mondá egy neves franczia iró, midőn Józsefet, a még gyermeket, a florenczi nagyherczegi kertben füvészni látá — szép a királyok gyermekeit a természettel társalkodva látni! Tegyük hozzá: tiszta, nemes indulat jele, ha e vonzalom a természethez az ősz hajak alatt sem hűl meg. A régiségek és irodalom szeretetének örök emléke a magyar nemzeti museum, mellyet midőn bármelly emlék megszerzése által nevelhetett, az nap nálánál senki boldogabb nem volt. Nem csak jártas vala a szépmüvészetek történeteiben, hanem magán erszényéből is nem egy hazai műnevendéket segített, de mint mindent, úgy ezt is zaj és nyilvánosság nélkül. S mind ezen éleményeit isten egy mással, egy ollyannal tetézte, melly a föld fejedelmeinél olly ritkán tér be: szerencsés férje volt egy az erény és jótét malasztaiban élő nőnek; és saját lelke képére teremtett lelkes és jó gyermekek szépiték hanyatló napjait, kiknek ő nem csak gyöngéd atyjok volt, hanem kikbe emberszerető szíve érzéseit s magas szelleme nemes irányait is bécsepegtetni ügyekezett.

Ha tettek, ha hatás tészik az ember életét, ime ez élete az elhúnyt nádornak. A képet jellemének vonásai egészítik ki. Egyszerű mint beszédeiben, viseletében, egyszerű volt udvarában is: a valódiság mindenütt több a kül színnél, vagy épen a látszatnál. Palotája nyílt mindeneknek, kik rendeléseit venni, kik kérni, kik helyesléséből bátorságot és erőt meríteni hozzá hetenként sereglettek. Előleges beirás, bejelentés nem kelle, név nélkül bé lehete lépni ahoz, ki mindenkit olly tiszta szívvel fogadhata négy szem között. Leereszkedése nem érezteté a lépcső magasságát, mellyről a szólóhoz leszálla, s azért azon ünnepies hódolat, melly vele szem közt kitkit elfogott, s melly egyedül belső méltóság hatása volt, s azon felsőség, mit a mindennapiason felülemelt ritka jelleme, ismeretei és bölcsesége akaratlanul gyakorlának, nem volt nyomó vagy fájó, hanem emelő és melegítő. És így, mig a főherczeget elfelejteté előttünk nyájassága, a nagy ember előtt meg kelle hajolnunk. Kit érdemesnek tartott reá, kitől részleteket érthetett s felvilágosítást várhatott, annak ajkait megoldotta e nyájasság, meg kérdései; a hallottakat megjegyzé, de meggyőződései közé csak akkor vevé fel, midőn a tárgy minden oldalról meglatolva volt. Jósága sokszor bízék, és megcsalatkozott; de e jóság épen abban nyilatkoztatta nemes természetét, hogy ha az élet későbbi éveiben az *embereket*, miután annyiszor látá sülyedni és bukni, kevebbé becsülte is, de az *embert* mindekor szerette. Lassúbb lön itéleteiben,

vigyázóbb választásaiban, de kit így is teljes mértékűnek lelt, attúl bizodalmát többé el nem vonta. Az árulkodást nem tűrte, s ha szíve még az árulkodót nem szégyeníté meg szembe, az ész visszasujtá a vádat arra, ki azzal a jót akará sujtani. S ha mikor ferde vélemény hatotta át még is a levegőt körötte, s balul történt itélnie arról, kit önmaga nem vizsgála meg: ha ezt megismerheté és ártatlannak találá, bizodalma egész mennyével tette jóvá az önvétlen hibát. Kérést visszautasítani szíve nem volt, s ha kéreték, midőn nem adhatott, hallgatással s arczvonásaiban olvashatott sajonnal felelt, hogy a megtagadás ne fájjon, vagy épen ne pirítson. A nyugalom, melly alakján s e méltóságos arczon ült sem vérmérséklet következése, sem mesterkélt nem vala, hanem tűkre a magával tisztában levő léleknek, s eredménye az akaraterőnek, melly nem engedé, hogy érzései tengerét az indulatok szellői felháborítsák. Ha valamelly tettét siker érte, ha a vita terén okai győztek, örűlt, s ez örömet nem rejté el, hanem eltölt képe jószívű derűlt mosolygással; mellytől azon mosoly különbözött, mit másokét haladó tiszta felfogás s biztató önérzet vont össze ajkai körűl, s melly gúnyos kifejezést vett volna fel, ha soha nem hallgató jósága ezt kifejlődni engedi. De ama mosolygás néha a fájdalom takarója is volt, mikor családi körben más veszedelme fölött el kelle rejteni az aggságot; emezzel pedig a halált nézte, mellyet úgy fogadott mint győző, és nem mint győzött.

Mert beszédem fonala a nádor kórágya mellé hozott. Emlékezünk mindnyájan a szomorú őszi napokra, mellyek az országos örömet búra, félelemre változtatták. Ő sejté, hogy a betegség szele az élet tűzhelyéhez közelített. Az orvosi jelentéseket szemmel tartotta, nem mintha félve a végtől akarna felvilágosíttatni állapatjáról, hanem hogy arra készülhessen. De így a szomorú helyzetről teljesen nem értesültünk. És javult is ez, s e Tekintetes Academia szerencsés lehetett őt a nádori félszázad reggelén ragaszkodása emlékével megörvendeztetni. De az enyhülés fegyverszünet volt csak, nem béke. Az új év beköszöntött, hogy ő azt utolszor üdvezelje. Az új hír felriaszta bennünket: ő nyugalommal várta az elutasíthatatlant. Kedvetlenség, elsülyedés nem voltak rajta láthatók; hanem vallásos bizodalommal, ön-odaadással viselte az éles szenvedéseket, mik az elsanyart testet utól érték. És még ekkor is a munka végképen nem lön felfüggesztve, mert valamint lelke munkában élt, úgy ment a halál elébe is. Mégis önnöneivel nem érezteté, hogy sorsát ismeri, nehogy fájdalmokat nevelje; de maga számot vetvén istenével, magával, s kötelességeivel, tollba mondá bucsulevelét a királyhoz, csendben és derülten, azalatt hogy az irónak szíve repedezett. S oda irá nevét — utolszor. Egy ohajtása volt még ez életben, s egy aggodalma: István fiát, lelke gyermekét láthatni, megáldani, s utolsó tanácsaival erősítenie egy hosszu pályára, mellyet ez atyátlanul futand meg. De egyet ne tagadd meg tőle, o ég! — És István belépett. Egy dicsőűlthez illő derűlt nyugalommal mondá:

„István, nem sok hía volt, s elkésél. Tudom, hogy meg kell hallnom, még sokat el kell vala végeznem — aggódnám gyermekeim kiskoruságán is — de István, te atyjok lészsz!“ Következett az éj. A fenséges nő egy kisded kalánban nyújta neki gyógyitalt: ő azt megelégedett szelid mosolygással megköszönvén: nyújtsd, mondá, a csészét, még lehet a szokott módon is.“ Lelkét erősíté a magasszívű nő öngyőzelme is, melly engedé, hogy a vég óráig gyöngéd, hű s a lélekjelenlétet soha el nem vesztő ápolója legyen; s szépíté elválását a virágzó gyermekek köre, kiket hiány nélkűl, rendre megáldhatott. A főérsek belépett, a testi fájdalmak elálltak, a nádor néhány percz múlva lelketlen tetem volt.

Ferenc király budai koronázása 1792 június 6-án
(F. Wolf del. Impr. Höfelich)

József nádor mint tizenhat éves főherceg járt először Magyarországon, bátyja, Ferenc király budai koronázási ünnepsége alkalmából. Erről az útjáról naplót vezetett, (eredetijét a főhercegi család alcsúti családi levéltára őrzi,) melyben leírja magyarországi tartózkodása élményeit, Pest és Buda nevezetességeit és a koronázási ünnepség lefolyását. Az ország nádora akkor az ifjú főherceg bátyja, Sándor Lipót volt, kit „a Rendek egy Akarattal, Királyokhoz vonzzó hív indulatjoknak leg-főbb Bizonyságául, Posonyban, Novembernek 13 Napján MDCCXC. Nádor Ispánynak kivántak; hogy ő légyen a Nemzetnek a nagy Mátyás törvénnye szerént, első Tisztviselője." Sándor Lipót 1795 július 10-én, Laxenburgban szerencsétlen halált halt. Tüzijátékot készített, mely munka közben felrobbant és halálra égette a nádor-főherceget. A magyar nemzetet a gyászhír annyira lesújtotta, hogy egyes megyei közgyűléseket fel kellett függeszteni, mert az emberek a fájdalomtól nem tudtak szóhoz jutni.

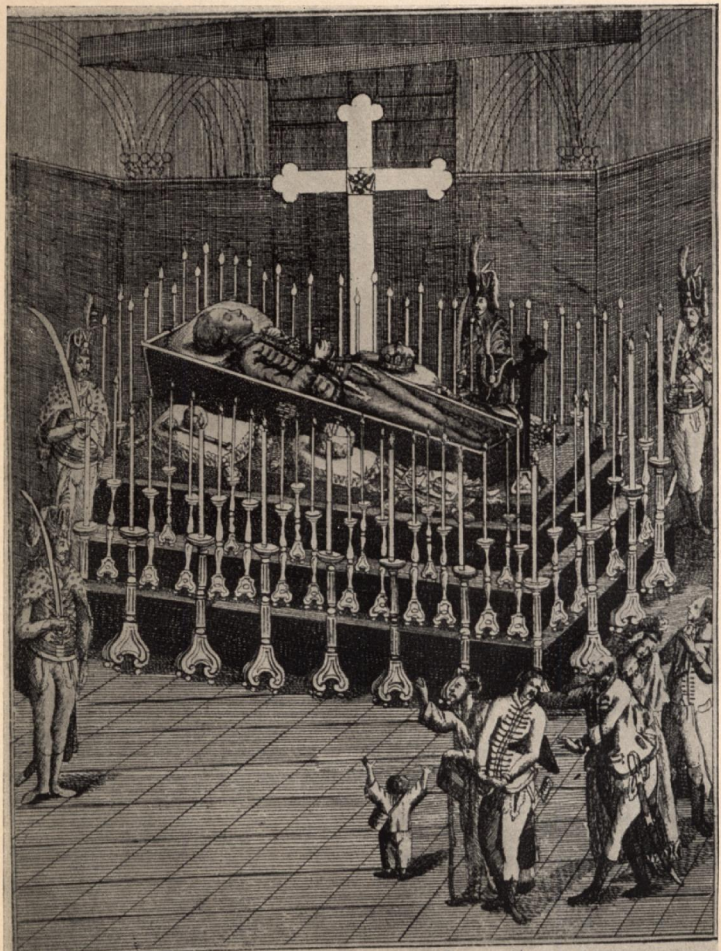
Pest és Buda látképe a Gellérthegyről, előtérben udvari dáma, tisztek társaságában
(Ariaria, Bécs)

(Hickel festménye után metszette Pichler)

„Huszon harmadik Esztendejét még el nem haladta, Egéssége virágában, Idejének zöldellő Tavaszszában él vala: a midőn Julius Havának 10-dikén — Fájdalmas Emlékezet! — Kedves Tesivér Huga Születése Napjának meg-ünneplésére egy Tüzi Játékot maga készitvén, hirtelen — véletlenül — a salétromos és büdösköves pornak egy pusztitó Szikrától lett Fel-Gyuladása által szörnyüen le-veretteték, össze-szaggattaték, óh Egek!"

(Birkenstock Menyhárt „EMLÉKEZTETŐ IRÁS"-a, ifj. gróf Teleki Domokos fordításában.)

Kesergő Emlékezett
A' Néhai Felséges Királyi Hertzeg Leopold Sándor,
a Magyar országi Nádor Ispány, és az ügyes ügyat-
takñak elfeledhetetlen Jótámolárúl: születetett 772
kis. A/sz/ony Hawának 14.ik Napjan meghalálozott
/z/. Ják ob Hawának 12.ik Napjan 1795.

Trauer = Denkmal
Weil. Gr. K. H. Alexander Leopolds,
Erzherzog von Oestreich, Palatin des
Königreichs Ungarn, und ewig unvergeß-
lichen Wohlthäters der Dürftigen; geb.
den 14. Aug. 1772. gest. den 12. July 1795.

Sándor Lipót nádor a ravatalon

JÓZSEF ANTAL főherceg, Magyarország helytartója, majd nádora, 1799-ben

(Kreutzinger festménye után metszette J. Neidl)

„Öltözeteteknek mért van olly nagy fénnye
Ma? - mert elérkezett gyermekeink remény-
[nye,
JÓSEF ANTALT mi-is üdvezllyük, mig élünk
S a koporsókban-is vig visszük-el vélünk"

(Üdvözlő vers a főherceg bevonulására)

Ferenc király 1795 július 20-án nevezte ki József Antal főherceget Magyarország helytartójává. Néhány nappal később írásos utasítást adott neki „mintegy vezérfonálként" jövendő magatartásához, új méltóságában. Atyai hangon ajánlja az uralkodó öccsének, hogy házában tartson rendet, gazdálkodjék jól, íróasztala estére mindig „tiszta" legyen, környezetével bánjék emberségesen és ne tűrje az intrikát. Figyelmezteti, hogy utazza be Magyarországot, de ne pompával, hanem mellőzve a felesleges kiadásokat. Csak így ismerheti meg alattvalóit, akikkel szemben első kötelessége az igazságosság. „Egy nemes és hatalmas nemzetnek kerülsz élére, egy nagy és gazdag országnak, melynek erőit az uralkodó ház érdekében még fokozni kell. Az legyen legfőbb célod, hogy ennek a nemzetnek becsülését, bizalmát és szeretetét megnyerjed, minden erőddel ezért dolgozz! A magyar nagyon tüzes és nagyon kényes kiváltságaira, azonkívül bizalmatlan, de törvényeinek szigorú betartásával könnyen ki lehet vele jönni..." József Antal főherceg, helytartó, 1795 szeptember 19-én d. e. 11 órakor vonult be Budára, ahol diadalkapu és a nemzet előlegezett bizalma várta. Másnap, szeptember 20-án az ifjú főherceg már levelet írt Bécsbe, bátyjának: „Budára érkezve, kötelességemnek tartom Felségednek jelenteni mindazt, ami eddig történt." Ezzel a levéllel kezdődött 50 éves alkotó-munkássága.

A budai diadalkapu

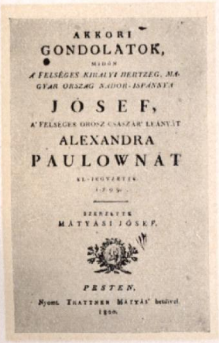
József Antal főherceg, mint megválasztott nádor, bevonul Budára
(Lemaitre metszete)

A pozsonyi országgyűlés 1796 november 12-iki ülése, a legünnepélyesebb formában, a király és a királyné jelenlétében zajlott le. Az ülésen a hercegprimás felhívta a karokat és rendeket a nádorválasztásra, mely a „Kandidáló-levél" felolvasása után egyhangú lelkesedéssel történt. Majd József Antal főherceg letette a nádori esküt és a koronás király megerősítette öccsét a díszes méltóságban. Államügyek, külügyek, Magyarország belső gazdasági kérdései, a nemzeti felkelés és az olaszországi hadjárat (1797) foglalkoztatták a nádort, aki a következő évben (1798) meglátogatta a magyar bányavárosokat. 1799 február 23-án írta a nádor királyi bátyjának Szent-Pétervárról ezeket a sorokat. „Alexandra nagyhercegnő, kit Felséged az orosz császárral egyetértve menyasszonyomul jelölt ki, már első pillanatban meghódított szépségével és egyéniségével... Őszinte szívből kell Felségednek megvallanom, hogy találkozásunk életem legboldogabb pillanata volt, mert olyan szép és nemes hercegnő kerül oldalam mellé, aki szeretni fog s akivel boldog leszek... Nem hálálhatom meg kellőleg Felséged kegyességét, hogy őt jelölte ki számomra élettársul, meg vagyok győződve, hogy e házassággal családi boldogságom egész életemre biztosítva van." Alexandra Pavlovna nagyhercegnő, I. Pál orosz cár leánya, 1783 augusztus 9-én született. Tizenhárom éves korában IV. Gusztáv Adolf, az akkor 18 éves svéd király akarta nőül venni, de vallási okokból a házasság meghiúsult. A hercegnő 16 éves volt, mikor József nádor eljegyezte.

Alexandra Pavlovna nagyhercegnő és József nádor eljegyzési képe

(P. C. Allmer pontozott rajza, Bécs, 1800)

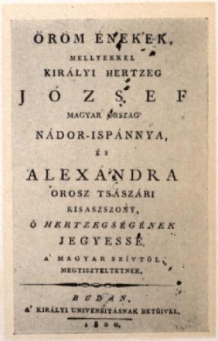

AKKORI
GONDOLATOK,
MIDŐN
A FELSÉGES KIRÁLYI HERTZEG, MAGYAR ORSZÁG NÁDOR-ISPÁNNYA
JOSEF,
A FELSÉGES OROSZ CSÁSZÁRI LEÁNYÁT
ALEXANDRA
PAULOWNÁT
EL-JEGYZETTE.
1799.
SZERZETTE
MÁTYÁSI JÓSEF.
PESTEN.
Nyom. TRATTNER MÁTYÁS' betüivel.
1800.

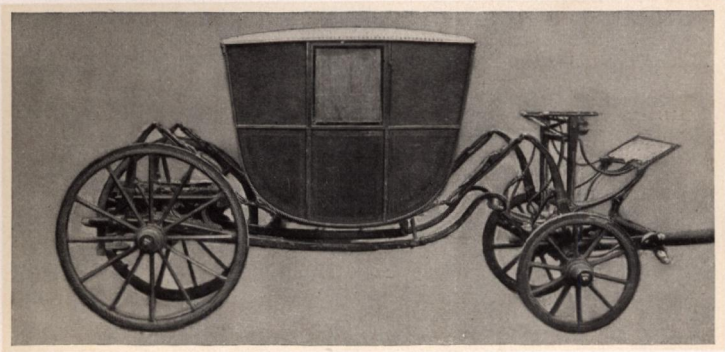
„Jer hamar! régen kiterült karokkal
Vár Hazánk, József! kebelébe vissza!
Jer szerentsének Fija! ritka kintsü
[Hertzegi Józon!

ÉS TE felséges Szeretet Leánya!
A kinek szívét örömünk ajánlja
Légy Alexandránk, s olaj-ággal ékes
[Béke-Galambunk!"

(Üdvözlő vers József nádor és Alexandra Pavlovna hercegnő eljegyzésére)

ÖRÖM ÉNEKEK,
MELLYEKKEL
KIRÁLYI HERTZEG
JÓZSEF
MAGYAR ORSZÁG
NÁDOR-ISPÁNNYA,
ÉS
ALEXÁNDRA
OROSZ TSÁSZÁRI
KISASSZONY,
Ő HERTZEGSÉGÉNEK
JEGYESSÉ
A MAGYAR SZÍVTŐL,
MEGTISZTELTETNEK.
BUDÁN,
A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSNAK BETŰIVEL.
1800.

József nádor díszkocsija, melyen első felesége, Alexandra Pavlovna Budára bevonult
(Magyar Történeti Múzeum gyűjteménye. Jelenleg letét a Királyi Várban)

József nádor és Alexandra Pavlovna nagyhercegnő egybekelése 1799 október 30-án ment végbe, Gatsinán, az orosz császári család „mulató-kastélyában," Szent-Pétervár közelében. Az esküvő előbb a császári kápolnában görög szertartás szerint, majd utána, a palota lovagtermében felszentelt oltár előtt, a római katolikus vallás szertartása szerint zajlott le. A nádor az esküvő előtt írott leveleiben panaszkodik királyi bátyjának, hogy a cár nem túlságosan barátságos hozzá. (Politikai okok! Az oroszok megelégelték a háborúskodást a franciák ellen és seregeiket haza akarták vonni, ami Ferenc király-császár számításait keresztezte.) A nádort csak házassága vigasztalja. Politikailag tehetetlen apósánál. November 10-én például ezt írja Ferenc királynak: „Két napon át hasztalan próbálkoztam, nem tudtam a császár elé jutni... Ezekután nincs más hátra, elutazom innen, a nélkül, hogy Felségednek hasznos szolgálatot tehettem volna..." 1800 január 5-én érkezett az ifjú pár Bécsbe, ahol négy héten át bálokat, hangversenyeket, színházi díszelőadásokat rendeztek a fiatalok tiszteletére. Január 29-én indultak haza Budára, ahová február 1-én, délután egy órakor érkeztek. „Midőn a Tanáts-ház előtt mentek el ő Fő Hertzegségek: dob és trombitaszó hangzott s harsogott ki a Tanátsházból és egy ott fel-állított győzedelmi kapu előtt, mind a két Nemből való feles számu Nevendékek pásztori módra fel-öltözködve, a jeles alkalmatossághoz készült öröm-éneket énekelték..." Zengett az ének, zúgott az éljen... „A gyalog polgárságnak háromszori Salve-adása fejezte bé az ezen napi ünneplést kivülről, a palotán belül pedig víg ebéd..." Egykori ujságok feljegyezték, hogy „a mig a pompás menetel közt az örvendetes Vivát kiáltások s az ágyú durrogások bé-töltötték a levegőt" a Duna jege megindult és „sok ezernyi Pestiek kéntelenek voltak az éjtszakát Budán tölteni".

Alexandra Pavlovna, násznapján
(Ortenburg Henrik „Öröm" c. művéből)

1799 március 3-án zajlott le Szent-Péterváron JÓZSEF nádor és ALEXANDRA PAVLOVNA nagyhercegnő eljegyzése. Az ünnepélyes esemény a császári Téli palota úgynevezett gyémánt-kamrájában ment végbe, orosz szertartás szerint. A templomi szertartásokat a kazáni érsek végezte, a jegy-gyűrűket maga a cár váltotta. Az eljegyzés után a nádor ezt írta királyi bátyjának: „Higyje el Felséged, hogy nehéz szívvel utazom el innen, egyrészt mert el kell válnom arámtól, akit egész szívemmel szeretek, másrészt, mert a császár és a császárné elhalmoznak kegyes szeretetükkel."

1800 május 3-án fényes lovas-játékot rendeztek Pesten, az ifjú nádorné nevenapján. „Tizenhat magyar vitézek állanak elöl lóháton, pompás Nemzeti Köntösökben, kik között szemléltetik a jobb szárnyon NÁDORISPÁNYUNK ő Királyi Hertzegsége képe is." (Fischer udvari rézmetsző müve, mely azonban csak 1802 márciusában jelent meg és a Magyar Hirmondó szerint „egynek az ára legalább is öt forint.")

Az ifjú pár boldogsága tökéletes. „Harmonie Parfaite" — felírás ragyog a palota „szálájában" az egyik ünnepségen. A Magyar Kurir 1800 március 4-én jelenti Bécsből: „Tegnap indult el innen Budára ama nagy nevű Haydn Muzsikus-Doktor és Direktor, hogy a Nádorispányné Ő. Csász. Hertzegsége parantsolatjára el énekeltesse s el muzsikáltassa a TEREMTÉS név alatt esméretes remek muzsikáját, Nádorispányunk születése napján, melly Mártziusnak 9-dikén lessz." Haydn után egy másik muzsikust hívott meg Budára a nádor hitvese. Május 13-án a Magyar Kurir ezt írja: „a Budai Theátrumban Concert tartatott, amelyben egy Beethoven nevű híres muzsikus a Forte-Pianon való mesterséges jádzása által mindeneknek magára vonta a figyelmességét..." Haydn és Beethoven Pest-Budán!... Közben „szakadatlan folyamatban vagynak ezen két főfő Városában Hazánknak a víg Mulatságok..." A gróf Batthyány Tivadar kertjében rendezett bálon a tánchoz magyar muzsikusokat fogadtak, magyar énekesek énekeltek és csak magyar ételeket szolgáltak fel. A magyar muzsika, ének és tánc ezekben a hónapokban lett udvarképes Pest-Budán... Az orosz cár leánya a nádor hitvese tette azzá...

József nádor névnapi üdvözlése (Vízfestmény)

A szerető hitves, ki a napsugarat jelentette a nádor oldalán, 1801 március 8-án leánygyermeket szült. A kisded csak egy-két óráig élt. A szerencsétlen, fiatal anya egy héttel később belehalt a szülési fájdalmakba. Baróti Szabó Dávid feljajdulása az egész nemzet gyászát jelentette: „Nintsen Alexandránk, nintsen Pavlovna; Világtól bútsut vett, s Szüleit, Férjét, és minket egészen gyászba hozott... Sír Buda Vára, zokog minden Rend, Nem, Kar..."

Az ürömi sírkápolna belseje (Orlenburg Henrik „Üröm" c. művéből)

Alexandra Pavlovna Ürömben, mint a Budához legközelebb eső főhercegi birtokon, nyári „mulatóhelyet" akart építtetni. A végzet úgy hozta, hogy sírkápolnája áll azon a helyen. Az ürömi kápolna az orosz görög-keleti egyháza ritusa szerint épült és úgy is van berendezve. A kápolna gondozását és az istentiszteletek tartását egy orosz lelkészre bízták, aki mellett négy orosz énekes segédkezett. A költségek jórészét az orosz cári udvar fedezte. Az első orosz lelkész Amphilochius, 14 évig szolgálta Alexandra Pavlovna tiszteletét Ürömben, s egy másik lelkészírásával, továbbá hat énekessel együtt ott is van eltemetve.

Alexandra Pavlovna a ravatalon

Az ideiglenesen eltemetett nádorné koporsóját 1803-ban szállították el a budai várból az ürömi sírkápolnába, ahonnan csak 1809-ben, a francia hadjárat idején vitték vissza átmenetileg Budára. A cár, a nádorné atyja, már nem értesülhetett szerencsétlen sorsú leánya haláláról. Králisz István, a nádor huszára, aki a gyászhírrel Pétervárra indult, a magyar határon találkozott az orosz futárral, aki I. Pál halálának hírével útban volt Budavár felé.

József nádor az 1800-as évek elején
(Rajzolta és metszette Saar)

Hild János Pest-szabályozási tervének felirata

Legendás, regényes hagyomány, hogy József nádor első felesége kedvéért vetette fel Pest város szabályozási tervét. Alexandra Pavlovna már az ürömi kápolna sírboltjában nyugodott, mikor 1804 végén a nádor lelkében felmerült a gondolat Pest újjáépítésére. Az év november 16-án leiratot intézett a városhoz, melyben azt mondja, hogy Pest szabályozásának és szépítésének gondolata közvetlenül az uralkodótól származik. A kijelentés nem lehetett más, mint a köteles tisztelet megnyilvánulása a koronás fővel szemben. József nádor minden szépért és jóért lelkesedett, s korszakalkotó munkásságának egyik legmaradandóbbja, hogy a szegényes külsejű, elhanyagolt Pestet modern várossá alakította át. (Ugyanakkor a vidéket sem hanyagolta el. Hercegfalva községben — melyet róla neveztek el — emlékoszlop hirdeti, hogy az ő kezdeményezésére épült, 1810—18 között). Hild János építőmesterre bízta a nádor Pest szabályozásának és szépítésének tervét, s annak elkészítése után megalapította a kir. szépítőbizottságot, melynek irányítását az uralkodó 1808 októberében a nádorra ruházta. A József nádor korabeli Pestről már csak metszetek és képek regélnek, de ligeteiben, melyek az ő kezdeményezésére létesültek, ma is gyönyörködünk és a középületek, melyek az ő gondoskodását hirdetik, nagyrészt ma is díszei a fővárosnak.

„Jósef Nádor Ispány" 1805 november 12-én kibocsátott felhívásának kezdő sorai. A felhívás többek között ezt mondja: „Buzgó és örökké tsak az Ország boldogságáért lángoló szívvel sietek HOZZÁTOK, forró indulattal akarván kötelességemnek eleget tenni, s Polgár Társaimnak köz egybe-munkálkodásokat is a Haza javára fel kívánni, most, midőn az ellenség a Haza széleihez közelget . . ."

BUDA és PEST

SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK' POLGÁRJAIHOZ.

Amidőn minapában Hivatalomnak ízent kötelefségei és a' Haza' Javáról való gondoskodás kebeletekből kifzóllitott, olly bizodalmas reménységgel hagytalakel benneteket, hogy majd hadi seregeink' vitézsége meg-ízerzi a' külső bátorságot és nyugodalmat, ezeket az egybegyült Orfzág Rendjeinek bölts rendelései meg erössitik, és ezekre a' Hazának belső boldogságát tartós alapokon fogják épiteni; valamint hogy azt is bizonyosnak tartottam, hogy az általam és a' Helytartó Tanáts által tett rendelések ezen két Városok' Lakossait a' fzükségtől és drágaságtól meg menteni, 's virágzásokat nevelni fogják.

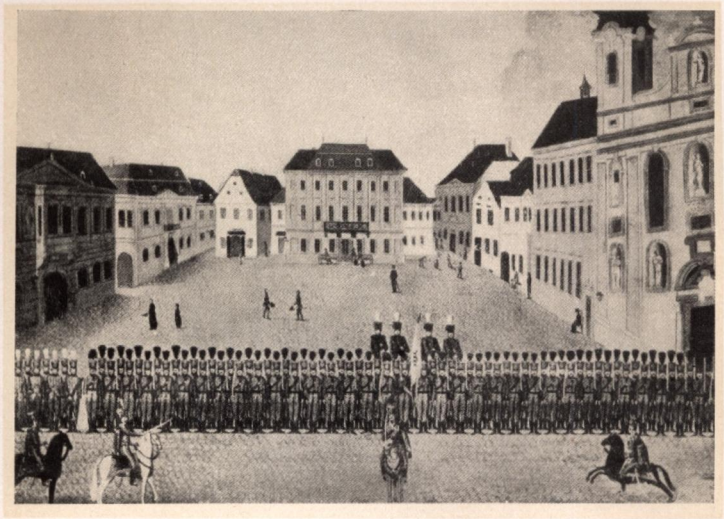
Ezen reménységek többnyire elenyéfztek olly ízerentsétlen esetek által, mellyeket semmi némü emberi böltsesség előre nem láthatott. Az ellenségnek eddig való hadi ízerentsése és nagyobbfzámusága derék seregeink vitézségének ellent állott, és már a' Csáfzári Fő-Várost, sőtt Magyar Orfzág határait is ki-tette az ellenséges bé-rohanások vefze delmének. A' moftoha időkjárása az idei gazdag termett megvefztegéttek, és ezen két okok ízeretek rendkivül való drágaságot.

A napoleoni-háborúk vérzivatarában a bécsi udvar Magyarországtól is súlyos áldozatokat követelt. Károly főherceg, aki az akkori monarchiának kétségtelenül legnagyobb katonai tehetsége volt, a szükséges hadsereg-reformot Magyarországra is ki akarta terjeszteni. József nádorra hárult a feladat, hogy elegendő magyar fegyveres erő szálljon hadba a francia seregek ellen. A nádor feladata nem volt könnyű, de ő legyőzte a nehézségeket. „Magyarok! ha édes honotok szép birtokában s a mostani kegyes igazgatás alatt akartok megmaradni — hangoztatta — ha a maradék háládatosságára s a világ bámulására számot kívántok tartani ez egyedül a haza szózatára figyelmezzetek! Nincs béke, nincs üdv ha az ellenséges hadak rohanásainak visszatorlására szükséges erő hiányzik. Ezen nyugszik minden polgári társadalom alapja; ebből ered mind a külbátorság, mind a beljólét állandósága."

„S ujra ismét a király nevére
Hadba száll a hü, a hős magyar;
Ujra ismét JÓZSEF a vezére,
Ujra tűzláng minden honfikar."
(Egykorú versből)

József nádor tábornoki díszben
(Egyoldalon vert érem)

A győri nemesi felkelők a Piac-téren
(Hieronimy Ferenc festménye)

Jenő herceg, Napoleon katonáival Győr felé közeledett. A francia császár Schönbrunnból írta leveleit Josèphine császárnénak . . . 1809, Pünkösd Havának 10-dik Napján intézte Jósef Fő Hertzeg, Nádor Ispány Parancsolattyát a Felkelő magyar sereghez: „Vitéz Őseinknek Kardiához kell eltökélve nyulnunk! s a hijjános Kitanítás s Felkészítés akadályait bajnoki lélekkel s Királyunkhoz való hűséggel kell meghaladnunk. A Haza veszedelemben forog! Ha azt a veszélyektől meg nem menthetjük — haljunk meg! . . ." Öt nappal később kelt Napoleon „Proclamatio"-ja a magyarokhoz: „Gyülekezzetek össze Rákos mezejére, régi őseitek szokása szerént, tartsatok ott igaz Nemzeti Gyülést és adgyátok tudtomra végzéseiteket. . . ." De a nemzet, a nádor vezetése mellett, hű maradt királyához és hadba szállt . . . Szabadhegyről tudatta Jenő herceg Napoleon császárral 1809 június 15-én: „Felség! Ma reggel szürkületkor elfoglaltattam Győr külvárosait a badeni csapatokkal." Másnap Napoleon írta Schönbrunnból a császárnénak: „Apródot küldök hozzád a hírrel, hogy a marengói csata 14. évfordulóján Jenő csatát nyert János főherceg és a nádor-főherceg ellen, Győrött, Magyarországon és elvett tőlük 3000 embert, több ágyút, 4 zászlót és üldözte őket nagyon messze a budai úton. . . ." 1809 augusztus 31-én Napoleon Győr falai közé érkezett . . . A magyar felkelő sereget a nádor az év karácsonyára bocsátotta haza.

K. Magyar Insurgens
Gyalogság.

K. Mag. Nemes Insurgens
Lovasság.

Egy Insurgens, kit az Ország
állított.

(Bikkessy Heinbucher József rajzai, 1816)

A magyar nemzeti hűségnek kevés szebb példája van történelmünkben, mint a nemesi felkelés, József nádor alatt. Az ország megmozdult, tollforgató polgárok kardot kötöttek derekukra, a gazdagok pénzesládája megnyílt, a szegények utolsó tyúkot nyergeltek fel áldozatosan. Minden épkézláb férfi otthagyta az ősi kúriát, a poéták verseket írtak a felkelő nemességhez, régi harcok dicső emléke támadt fel egyszerre a multi idők ködéből.

Az 1810 szeptember 5-én pusztító tabáni tűzvész kegyképe, Szent Flórián alakjával
(Olajfestmény a Kapisztrán Jánosról elnevezett helyőrségi templomban)

A nádor éppen a tanácsban tartózkodott, mikor a harangok zúgása hírül adta a veszedelmet. Lovon vágtatott a tűz színhelyére, ahol oltás közben megsebesült, de folytatta a segély-nyujtást. Négyszáz ház égett le. A Tabán a nádor jóvoltából hamarosan újjáépült. (1933-ban bontották le végleg.)

A második hitves
(Weyde festménye után metszette Ehrenreich, Pest)

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ-HERCZEG

JÓ'SEF'

MAGYAR ORSZAG'

NÁDOR-ISPÁNYJÁNAK,

ÉS

HERMÍNE'

ANHALT BERNBURG-SCHAUMBURGI

FEJEDELMI HERCZEGASSZONYNAK

LAKODALMÁRA VALÓ

ÖRÖM,

FERDÖS DÁVID

GYÖRI PROFESSOR ÁLTAL.

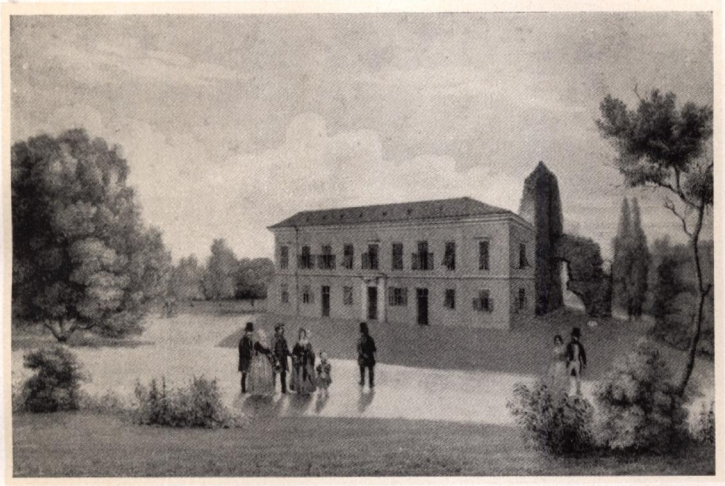
Pesten,

Trattner János Tamás betűivel.

1815.

„A tornyosodott Buda s Pest
Salvé-t zúgott — a hol a —
Vén Szent Gellért Józsefet és
Herminét talmácsola."
(Idézet egy üdvözlő versből)

József nádor második házassága sem volt szerencsésebb az elsőnél. Tizennégy esztendeig lakott szívében a gyász Alexandra Pavlovna elvesztése után. A mérhetetlen fájdalmat csak úgy tudta elviselni, hogy fokozott munkának szentelte minden percét. Legfőbb törekvése arra irányult, hogy a nemzet kívánságainak útját a király és tanácsosai előtt egyengesse. Nem volt ez könnyű feladat, de törekvéseinek másik oldala sem volt játék, amikor állandó áldozatokat kellett kérnie a nemzettől a birodalom megsegítése érdekében. Napoleon oroszországi veresége után Ferenc király újabb élet-halál harcra készült Franciaország ellen. 1813 júliusában a nádor körlevélben szólította fel a vármegyéket, hogy „vennének ők is részt a béke állandó megalapításának, vagy ha az nem sikerül, a birodalom megmentésének dicsőségében." Majd a háborús izgalmak elcsendesedtek, a lelkek felszabadultak és József nádor csak most gondolt arra, hogy másodszor is élettársat vegyen maga mellé. 1815 augusztus 30-án kötött házasságot Hermina hercegnővel, Viktor Károly, Anhalt-Bernburg-Schaumburg hercegének leányával. Két évig élvezhette a szép, megértő hitves mellett a visszatért boldogságot. A szeretett asszony abban az órában, amikor ikergyermekekkel — Hermina és István — örvendeztette meg fenséges urát, a halál karjaiba hanyatlott. (1817 szeptember 14-én.)

József nádor „nyári-laka" a Margitszigeten
(Kőrajz, Szerelmey Miklós intézetéből, Pesten)

A Margitsziget története elválaszthatatlan József nádor nevétől. Amikor II. József 1782-ben feloszlatta az egyházi rendeket, a szigetről eltüntek a szerzetesek és a szentéletű apácák. A király kijelölte a szigetet Sándor Lipót nádor-főherceg számára — mulatóhelynek. Ezzel megkezdődött a Margitszigetnek az a kora, amióta „Palatinus sziget"-nek nevezhetnénk, mert a főhercegi család birtokában maradt négy nemzedéken át. A Margitsziget ujjáalkotója József nádor, aki hirtelen elhalt bátyja helyébe lépve, felfedezte a sziget rejtett szépségeit és elhatározta, hogy azokat fejleszteni fogja. A sziget tulajdonképen a piliscsabai uradalomhoz tartozott, ezt aztán a nádor elcserélte a kincstár püspökladányi uradalmával s miután ez megtörtént, királyi adománnyal a sziget tulajdonosa lett. Tost Károly nevű kertésze segítségével hamarosan tündérkertté varázsolta a szigetet. A középkori romokhoz támaszkodva állott a nádor egyszerűségében előkelő „nyári-laka". Hermina, a második hitves, felfedezte a szigeti melegforrást, amely fölé már 1816-ban fürdőépületet akart emelni. József nádor ugyanakkor megnyitotta a szigetet a polgárok előtt, akik a partokon füröd-hettek is . . . 1815 október végén három uralkodó szüretelt József nádor szőlőjében, a Margitszigeten. A bécsi kongresszus Bihari János muzsikájára táncolt. Ferenc király-császár, I. Sándor orosz cár és III. Frigyes Vilmos porosz király voltak a nádor vendégei. Négy napig tartott a mulatozás. Hazatérőben I. Sándor cár, a nádor kíséretében Üröm felé vette útját, ahol szépséges húga, Alexandra Pavlovna, a nádor első felesége, nyugodott.

József nádor, Palatinus-huszárok kíséretében
(D. Monten festménye után köre rajzolta H. Kohler)

Ferenc király-császár, I. Sándor orosz cár és III. Frigyes Vilmos porosz király pest-budai látogatása alkalmából (1815 október 24—28) a Rákos mezején katonai szemle volt, melyen a Palatinus-huszárokat József nádor vezette. A két város 50 ezer forintot költött az ünnepi díszítésekre. A hajóhidat 800 gyertya világította meg. A színházi díszelőadás 9000 forintba került.

A gellérthegyi „CSILLAGDA" 1815-ben nyílt meg, József nádor pártfogásával
(V. Reim rézkarca. Pest)

Csillagda a Gellérthegyen!... A tudós Pasquich János, a pesti Univerzitás professzora hiába fáradozott volna megteremtésén, ha a tervnek nem nyeri meg József nádort, aki közbenjárt Ferenc királynál és 1813-ban megnyerte az engedélyt, sőt előteremtette az anyagiakat is az építkezés és berendezés céljaira. 1815 október 15-én nyílt meg ünnepélyesen a gellérthegyi „Csillagda". Sietni kellett a munkával, mert a bécsi kongresszus koronás vendégei már készülődtek Budára és a nádor büszkélkedni akart új alkotásával az idegen uralkodók előtt. A falak még nedvesek voltak és a berendezés szegényesnek, tökéletlennek tünt, mikor a nádor Ferenc király-császárt, az orosz cárt és a porosz királyt a „Csillagdába" vezette. Pasquich professzor úr őszintén feltárta Ferenc király előtt a hiányosságokat és az uralkodó ott, nyomban intézkedett, hogy tekintet nélkül a felmerülendő költségekre, mindent pótoljanak. A gellérthegyi „Csillagda" úgyszólván egyszerre halt meg József nádorral. A szabadságharc kitörésekor műszereit elszállították és az épület „hadászati-jelleget" nyert, mint egykoron, amikor még fából épült „Gerendavár" állott a Gellérthegy tetején. (Innen ered régies, Blocksberg elnevezése.) József nádor sok nyári estén felkereste a gellérthegyi „Csillagdát", álmodozó lelke elmerült az égitestek vizsgálatában. És a csillagok az égi magasságból barátságosan ragyogtak le rá, mintha csak tudták volna, hogy testvérek ők az örökkévalóságban . . .

Alcsút 1819-ben királyi adományozással jutott a nádor birtokába
(F. Barth, Bécs)

Mikor József nádor súlyos kormánygondjai között kifáradt és zaklatott életében csendet, pihenést keresett, leginkább Alcsúton találta azt meg. Alcsút sok örömöt nyujtott neki, talán azért is, mert egyedül az ő teremtménye volt. A sivatagból néhány esztendő alatt paradicsomot varázsolt. Virágzó kertté változott kezében az uradalom, ahol szorgalmas, okszerű gazdálkodást folytatott, egyben zavartalanul hódolhatott gyermekkori kedvtelésének: a füvészkedésnek. Minél kietlenebb, minél kopárabb volt a talaj, annál lelkesebben törekedett, hogy termékennyé változtassa. „Mindaddig kell ültetni, veteményezni — hangoztatta — míg a megjavított föld valahára elfogadja a magot." Gyakran felkereste itt jobbágyait, akik úgy tisztelték, mint édesapjukat. Az is volt valóban: édesapja jobbágyainak, az elnyomottaknak, a szegényeknek. Mindent megtett, hogy az alsóbb, az alkotmány révén kevésbbé kegyelt, néposztály sorsát megjavítsa. A velük való sűrű, személyes érintkezéssel magyarázhatjuk, hogy az 1832—1836-os országgyűlésen oly lelkesen buzgólkodott a jobbágyok terheit szabályozó úrbéri-törvény érdekében. És az 1840-es országgyűlésen le lehetett olvasni arcáról az örömöt, amit a jobbágyi tartozások örök megváltásáról szóló törvény megvalósítása után érzett. Alcsút és az alcsúti nép egyengette az útat, hogy a hajdankor előítéletes választófala leomoljék és az alsóbb néposztályt is erősebb kapcsolatok kössék a közös hazához.

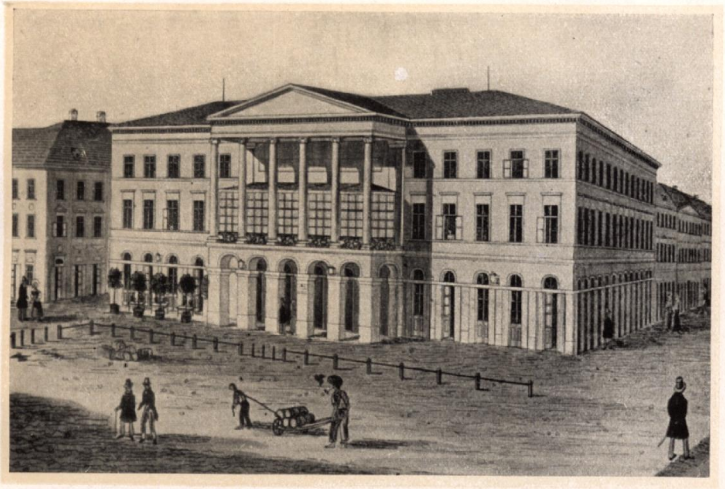

Harmadik hitvesével 1819 augusztus 24-én kötött József nádor házasságot
(Saar festménye után metszette Ehrenreich)

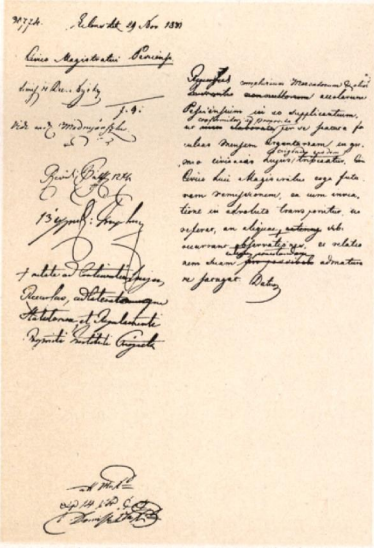
A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia megteremtése József nádor érdeme

A „magyar ifjaknak a hadi tudományokban való oktatására rendeltetett" és Mária Ludovika királynénkról elnevezett Ludovika Akadémia alapkőletételéről írja a „Hazai s Külfödi Tudósítások" 1830 június 29-én: „Tegnap, Jun. 28-dikán, vettetett meg ezen nemzeti fényünknek alapja, midőn Ő Ts. K. Fő Herczegsége, Jósef, szeretve tisztelt Nádorunk, Kiben édes Hazánk ditsőségének, boldogulásának eszközét minden magyar méltán tiszteli, mint ezen Intézet Fő-Felvigyázója, a Ludoviceának talpkövét délutáni 6 órakor minden kitelhető fényes pompával letette." 1829-ben vásároltatta meg a nádor a Ludovika céljaira a híres Orczy-kertet, 60.000 forintért. Az építéssel Pollack Mihályt bízta meg. 1836-ra felépült a Ludoviceum, de a magyar tisztképzés első otthonát csak az 1848-as események után lehetett átadni rendeltetésének, mert a politikai események addig béklyóba kötötték a cselekvő erőket.

A Kereskedői Csarnok épülete a kirakodó „RAKPIACON", melynek a Dunára néző jobbszárnyán a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank első helyiségét bérelte
(V. Reim rézkarca. Pest)

József nádor a magyarországi kereskedelem, ipar és mezőgazdaság fejlődése és az egészséges hitelélet megteremtése érdekében szükségesnek látta az első magyar bank létrehozását és 1831-től kezdve lelkesen pártfogolta a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapításának ügyét. A pesti magisztrátusnál és a bécsi udvarnál egyaránt közbenjárt; ugyanakkor az első volt, aki négy darab részvény jegyzésével követendő példát teremtett a további részvények jegyzésére.

A nádor átirata a pesti magisztrátushoz a bankalapítás érdekében, 1831. nov. 29-én.

DXCI SZÁM ALATT.

Izenete a' KK. és RR. egy Mű-Egyetemi Intézet felállítása tereének kidolgozása tárgyában rendelendő Országos Választmány iránt.

SUB Nro. DXCI.

Nuncium SS. et OO. quoad Regnicolarem Deputationem pro elaboratione plani Instituti polytechnici constituendam.

Miután a' KK. és RR. hazájok boldogsága gyarapítására, 's a' tökélletesedés előhaladásának eszközlésére állandóul fordított figyelmeket mellőzni magára vonta ama körülmény: hogy mivel még magok az emberi lelket felemelő 's ennek táplaló eledelétől szolgálo szép tudományok 's mesterségek is az emberiség köz javát főképp úgy eszközölhetik, 's annak érdemlett hálájat leginkább azzal kötelezhetik le, ha az emberi ész, és szorgalom találmányi minél tökélletesített alakban terjednek, 's fordíttatnak az életnek ugy valodi hasznaira, mint nemes gyönyörködtetéseire, 's tudva vannak a' KK. előtt azon számos és fényes példák is, mellyeket az elhunyt Fejedelem által Becsben, de egyébütt is a' külső nemzetek által felállított közművészeti Intézetek (polytechnica Instituta) a' szép mesterségek, a' tökélletesedésnek velészülelett vágyától mellőzni őszönözött emberi értelem és munkásság kifejlődése körében előállíttottak, 's időnként előállítanak, méltó egyik tárgya a' köz óhajtásnak az, hogy a' nemzeti szorgalom, és a' kézi művek tökélletesedésének gyarapítására, 's azok kipallérozásának elővitelével, a' nemzet díszének és boldogságának előmozdítására az Ország kebelében is Mű-Egyetemi olly Intézet állíttassék fel.

És mivel egy illy sok ágakra oszló tárgyróli tanácskozások, és rendelkezések, a' jelen Országgyülésen már kimeritőleg meg sem történhetnek, a' külföld előhaladásának példáit pedig a' részben is mind csak vesztegelve hallani és szemlélni nem lehet, hanem a' tettlegi követést kivánó jó példáknak utánozásához tettleg hozzá nyulni kelletik: a' KK. és RR. azon szándéktól viseltetve: hogy egy közművészi Intézet Hazájokban is létezzék, ennek eszközlésére azt látják szükségesnek, hogy még a' jelen Országgyülésből olly országos Választmány rendeltessék, melly egy felállítani ezéloztt Mű-Egyetemi Intézetnek helyéről, annak épületeiről 's majdani divatoztatásáról, a' tárgyat minden oldaról voltaképpen kimeritendő tervnek javalatáról tanácskozva körülményes véleményét a' szükséges költségek feljegyzésével együtt, további rendelkezés végett a' jövő Országgyülés eleibe terjessze, Ő Cs. K. Fő Herczegségét köz tisztelettel arra kérik, a' M. Fő RR. pedig szives bizodalommal felszollítják az iránt, hogy felyebb érdeklett 's a' közös haza boldogságának terjesztését tárgyazó szándékokat hozzájárulásukkal sikeresiteni méltóztassanak.

A műegyetem felállítására vonatkozó első érdemleges határozat kezdő sorai. (1836 április 9-én hozta a határozatot a pozsonyi országgyülés)

József nádor nevéhez fűződik a mai magas európai színvonalon álló budapesti Kir. József Műegyetem csecsemőkora. Amikor 1836 április 9-én, a pozsonyi országgyűlés határozatot hozott „egy Mű-Egyetemi Intézet" felállítására vonatkozó terv kidolgozására, a Karok és Rendek abban „Ő Cs. K. Fő Herczegségét arra kérik, a M. Fő RR. pedig szíves bizodalommal felszólítják az iránt, hogy feljebb érdeklett s a közös haza boldogságának terjesztését tárgyazó szándékokat" hozzájárulásával vigye sikerre. A nádorról elnevezett József Ipartanodát 1844-ben szervezték meg és 1854-ig a Tudományegyetemen volt elhelyezve, ahonnan a budai Várba költözött és az állami egyetemi nyomda épületének az Országház-utca felé eső részét foglalta el. Itt érte az 1856 szeptember 30-án kelt rendelet, mellyel Politechnikummá alakult, de születésének pártfogója és „tanoda-korának" támogatója, József nádor akkor már régen nem volt az élők sorában. Érdekes, hogy 1839-ben gróf Széchenyi István, majd 1843-ban Kossuth Lajos a Ludoviceum üres épületét akarta műegyetemmé átalakítani.

József nádor mellszobra
(Tóth István műve)

A'

PESTI ÚJ THEÁTROM

TALPKÖVÉNEK LETETELÉRE.

(1.)

ELSŐ. FERENTZ.

OSTRIAI. TSÁSZÁR. ÉS. MAGYAR. ORSZÁG. KIRÁLYJA.

JOZSEF.

TS. KIR. FŐ. HERTZEG. MAGYAR. ORSZÁG. NÁDOR. ISPÁNYJA.

KIR. HELYTARTÓJA. FŐ. KAPITÁNYJA.

KÉT. FELSÉGES. TESTVÉR. ORSZÁGLÁSA. KORMÁNYOZÁSA. ALATT.

A' FEGYVEREK. VESZEDELMES. TSÖRGÉSE. KÖZEPETT. IS. VIRÁGZOTTAK. A' TUDOMÁNYOK. ÉS MESTERSÉGEK

A' NEMZET. PALLÉROZÓDÁSÁRA. BÓLDOGÚLÁSÁRA. DITSŐSÉGÉRE.

ÍGY. ÉPÜLT. A' PESTI. NAGY. THEÁTROM. VAGY. JÁTÉKSZÍN.

A' DUNÁNAK. NAPKELETI. PARTJÁN.

KIR. SZABAD. PEST. VÁRASSÁNAK.

KIRÁLYHOZ. ÉS. NEMZETHEZ. MÉLTÓ. NAGY. KÖLTSÉGEIVEL.

FELSÉGES. FEJEDELMEINK. SZERENTSÉS. VÉDELME. ALATT.

ELSŐ. TALPKÖVÉT. FENÉKKÖVÉT. VETETTE. A' NÁDOR. ISPÁNY.

SZ. JAKAB. HAV. 16. NAPJÁN. 1808.

Falka *metsz.*

A' Theátrom Rajzolatját tsinálta Amon János *Tr. Kir. Épitő Mester.*

1812-ben nyílt meg az egykori Színház-téren (jelenleg Vörösmarty-tér) a PESTI UJ THEÁTROM, a német Múzsa hajléka. Különös játéka a Sorsnak, hogy az épület 1849-ben Hentzi tábornok bombáinak áldozata lett.

József nádor nem lelkesedett túlságosan a színházért. Amikor törvénnyé vált, hogy a Játékszínt közadakozás útján kell megépíteni, mégis vállalta a munka országos irányítását végző bizottság elnökségét. Nemzeti Színházunk őse azonban nem ilyen elgondolás alapján, hanem Földváry Gábor pestmegyei alispán és a vármegye kurucos lelkesedéséből született meg. Tulajdonképen „a vármegye szinháza" volt, de Pestvármegye élén József nádor állott, mind örökös főispán.

1837 augusztus 21-én nyílt meg a PESTI MAGYAR SZINHÁZ, a jelenlegi Rákóczi-út elején (1908-ban bontották le)
(Fuchstaller metszete)

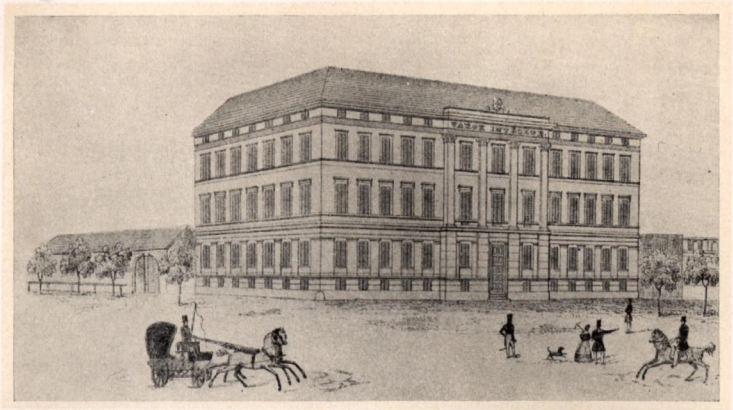
István főherceg Budáról Pestre viteti magát, hogy a mentésben részt vegyen
(J. Trentsensky: Sechs Unglücks-Scenen c. albumából)

„Mennyi szeretettel csügött a nádor szíve e városon, mely ápolása alatt Európában talán páratlan, s csak Amerikában ismert sebességgel emelkedett szép és nagy várossá, fájdalmas tanuságát adta 1838-ban midőn a rendkívül megnőtt Dunának romboló árjai a várost elöntvén, azt félig rommá pusztították. Mondják, a vész e rémítő napjaiban órákig fájdalomba merülve állott József vára ablakaiban, alig fordíthatván el szemeit kedvelt művének elpusztult képétől. A fájdalomtól azonban nem hagyta magát a tétlenségig leveretni, sőt a rontó elem csilapodta után kétszerezett buzgalommal igyekezett a különben fiatal erejű várost romjaiból még szebbé emelni. A kárvallottak s építkezők segedelmére kétmillió ftnyi kölcsönt eszközlött a lehető legkedvezőbb föltételek alatt; a számtalan épületterveket önmaga vizsgálta meg; s az inség napjai után folyvást három kezet fárasztott tollba mondott végzései leírásával; a közlekedés, biztosság, kényelem előmozdítására utcákat vágatott; egyebeket szélesített, négy új tért nyitott, a vályogépítést tökéletesen eltörülte. Szóval: ernyedetlen buzgalmának sikerült, hogy fővárosunk pár év mulva nem csak nyomait nem mutatta többé a rajta átvonult iszonyú pusztításnak, hanem széppé és nagyszerűvé emelkedett."

(Horváth Mihály: Nádor-emlék, Pest 1865)

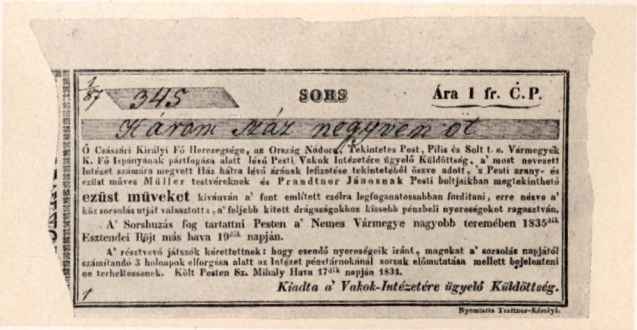
Az elöntött pesti Rózsa-piac, 1838 március 15-én
(Schwind-Klette rajza, Hürlimann metszete)

A „Pesti Vakok Intézete" (1842) melynek helyén jelenleg a Zeneművészeti Főiskola épülete áll

József nádor úttörője és pártfogója volt a gondolatnak, hogy a magukkal tehetetlen világtalanok „a szeretet várában" otthont, munkát és pihenést találjanak. Az ő érdeme, hogy 1826-ban megszületett a Vakok József nádor kir. országos Intézete. Az intézet százéves fennállásakor hangzottak el ezek a szavak:

„Legyen emléke fénylő és dicső,
S haló porán is legyen legáldottabb
Legelső atyja a magyar vakoknak:
József Nádor, a Fészeképítő!"

1/87 345 **SORS** **Ára 1 fr. C.P.**

Három száz negyven öt

Ő Császári Királyi Fő Herczegsége, az Ország Nádora, Tekintetes Pest, Pilis és Solt t. n. Vármegyék K. Fő Ispányának pártfogása alatt álló Pesti Vakok Intézetére ügyelő Küldöttség, a' most nevezett Intézet számára megvett Ház hátra lévő árának leíztetése tekintetéből összve adott, 's Pesti arany- és ezüst műves Müller testvéreknek és Prandtner Jánosnak Pesti boltjaikban megtekinthető

ezüst műveket kívánván a' fent említett czélra legfoganatosabban fordítani, erre névre a' köz sorsolás útját választotta, a' feljebb kitett drágaságokhoz kisebb pénzbeli nyereségeket ragasztván.

A' Sorshuzás fog tartattni Pesten a' Nemes Vármegye nagyobb termében 1835ik Esztendei Hónak más hava 19ik napján.

A' részt vevő játszók kérettettnek: hogy esendő nyereségeik iránt, magokat a' sorsolás napjától számítandó 3 holnapok elforgása alatt az Intézet pénztárnokánál sorsuk előmutatása mellett bejelenteni és terhelhessenek. Költ Pesten Sz. Mihály Hava 17ik napján 1834.

1 *Kiadta a' Vakok-Intézetére ügyelő Küldöttség.*

Nyomatott Trattner-Károlyi.

A nádor pártfogásával 1834-ben sorsjátékot rendeztek a Pesti Vakok-Intézete javára

József nádor fogadtatása, 1845 május 19-én, a jász-kun hármas kerület szabadságváltságának százados ünnepén

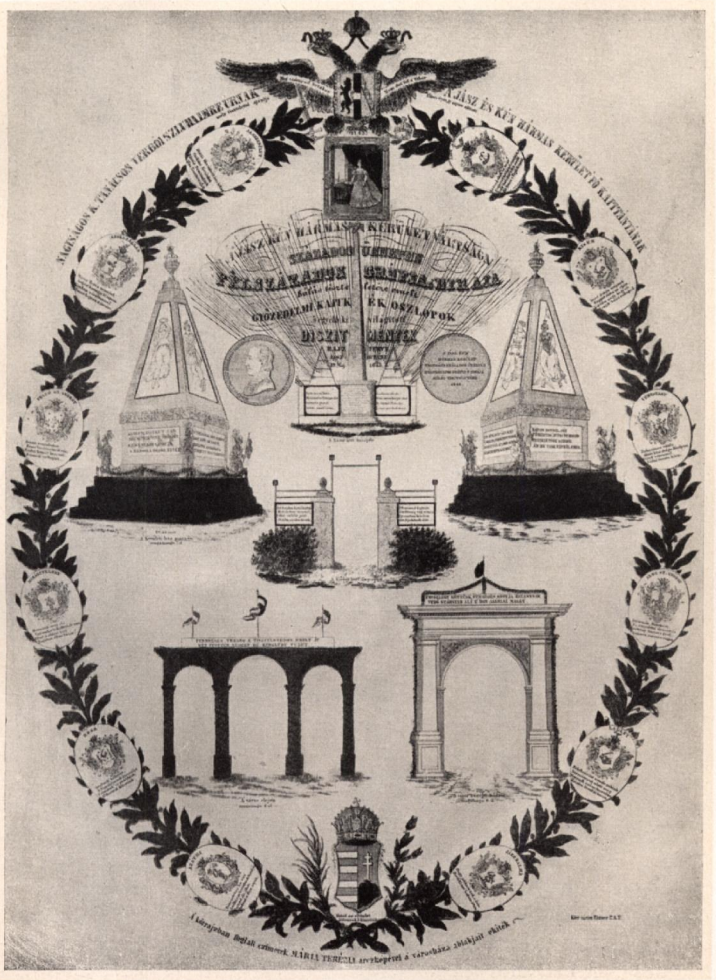
Különös szeretettel viseltetett József nádor a jász-kun kerületek népe iránt, akiknek ő méltóságánál fogva grófja és főbírája volt. 1845 május 20-án ünnepelte a jász-kun hármas kerület szabadságváltságának százados fordulóját és a nádor ugyanakkor töltötte be a jász-kun nép főkormányzói tisztségének ötvenedik esztendejét. A kettős ünnepre a nádor egy nappal előbb érkezett jász-kunjai körébe, fia, József főherceg kíséretében. A nádor az üdvözlő beszédekre magyarul válaszolt. (Egy esztendővel előbb iktatta be az országgyűlés az ő támogatásával a törvényt, hogy a király is magyarul szóljon a nemzethez.)

1845

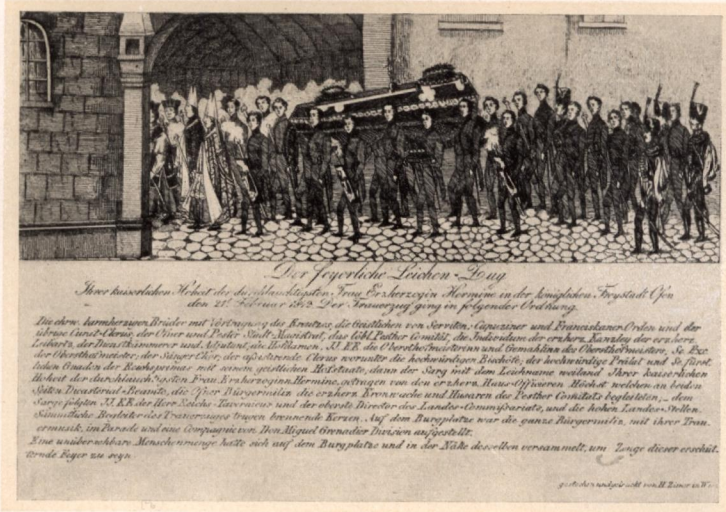
A jász-kun hármas kerület váltsága százados ünnepén József nádor tiszteletére vert emlékérem

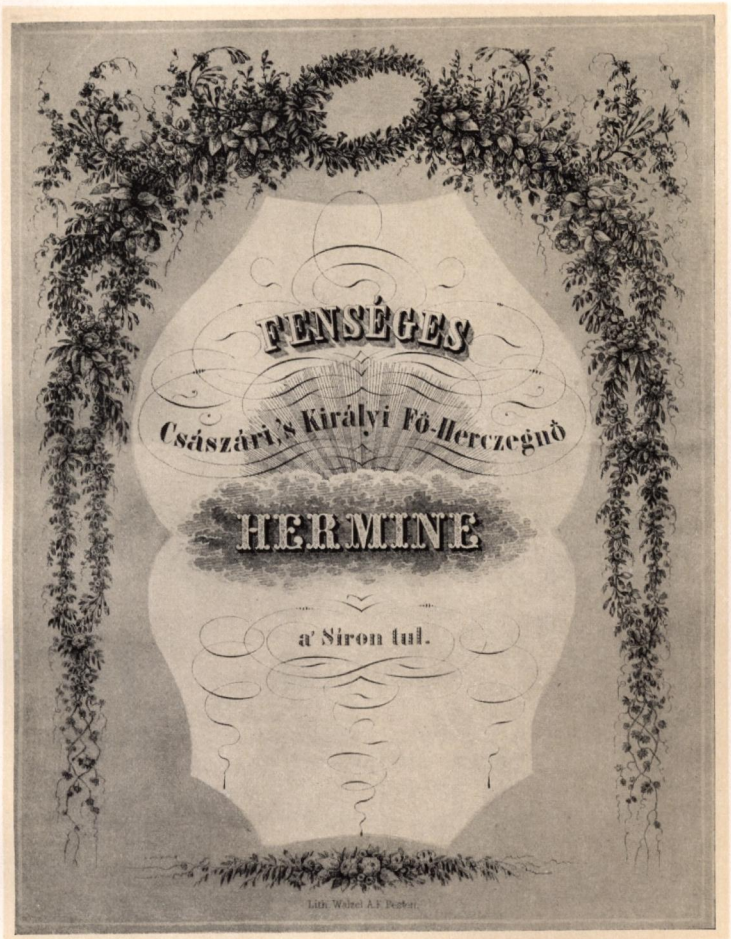
A jász-kun hármas kerület váltságának SZÁZADOS ünnepén kiadott emléklap, a győzedelmi kapuk, oszlopok és díszlmények rajzával, melyeket József nádor, mint a jász-kun hármas kerület félszázados GRÓFJA és BÍRÁJA tiszteletére emeltek

(Köre metszette Eigner)

HERMINA főhercegnő temetése a budavári palota sírboltjában
(Metszette és nyomtatta Zimer H.)

A kegyetlen sors harmadik súlyos csapása, mely József nádort, az embert sujtotta, leányának, Hermina Amália Mária hercegkisasszonynak halála volt. Hermina, (István főherceg, a későbbi nádor, ikertestvére) 1817 szeptember 17-én született és születése napján vesztette el édesanyját, a nádor második hitvesét. Az atya bálványozásig imádta leányát, aki napsugaras kedélyével, viruló szépségével és jóságos lelkével körülrajongott, dédelgetett kedvence lett Pest-Budának. Ha a nyilvánosság előtt szerepelt, nem hivalkodásból történt: segíteni akart a bajbajutottakon, gyógyítani akarta a szenvedők sebeit; ő, aki szülő-anya nélkül nőtt fel, anyja akart lenni az árváknak és az elhagyottaknak. Rövid életében a jótékonyság és az emberszeretet földreszállt angyalának tünt, hirtelen elmúlását Pest-Buda sokáig, keservesen siratta. Hermina főhercegnő 1842 február 13-án halt meg Bécsben. Holttestét atyja Budára szállíttatta, hogy azon a földön aludja örök álmát, melynek népéért élni akart. 1842 február 21-én helyezték el koporsóját a budavári palota sírboltjában. A két város templomaiban zúgtak a harangok, sorozatos gyászistentiszteleteket tartottak, a városi tanács február 26-án részvétiratot intézett a nádorhoz, aki mélyen le volt sujtva és hosszú ideig nem jelent meg a közös családi asztalnál sem, hogy egyedül maradjon bánatával... „Minden szemből hull rája, felette könyű"...

Sirató vers Hermina főhercegnő halálára

„S Hermine őrző angyala karjain
Ezüst lepelben, mirt koszorú fején
Kaméliákkal díszesítve
Csillagi fénybe körültt lebeg fel
Jöjj mondja a szent kar, szeretett szülőd
Óhajtva vár, itt néked örök való
Gyönyör virit, s túl a mulandón
Szüntelen égi malasztra virradsz".

(Pesten, Martius 1-sőjén 1842, Korher Jánost

Hermina főhercegnő (1817—1842)
(Lieder Frigyes rajza, Einsle Antal festménye nyomán)

Négy pesti polgár: Tomala Ferdinánd zeneműkiadó és műlapkereskedő, Steindl Ferenc műasztalos, id. Coffin Károly kárpitosmester és Wahlkampf Henrik rézműves, 1842 február 28-án azzal az indítvánnyal fordult a nádor vezetése alatt álló Szépítő Bizottsághoz, hogy a Városerdőben önkéntes adakozásból, emlékkápolnát kívánnak építtetni Hermina főhercegnő tiszteletére. Hild József terve alapján készült el a városligeti Hermina-emlékkápolna, melyet 1856 szeptember 8-án, Kisasszony napján szentelt fel Scitovszky János hercegprímás.

A városligeti Hermina-kápolna
(Fuchstaller metszete)

A Nemzeti Múzeum (Pollack Mihály 1837—1846) József nádornak köszöni felépítését
(Schwind rajza, Fuchstaller metszete)

József nádor, az 1825-ben tartott országgyűlésen a nemzet méltóságának megfelelő múzeum-palota építését sürgette, de már azt megelőzően is szívvel-lélekkel azon volt, hogy az intézet gyűjteményei gazdagodjanak. Az 1836-ban tartott országgyűlés 500.000 aranyforintot ajánlott fel a Nemzeti Múzeumra. A nádor a tervezést Pollack Mihályra bízta. „Az épületekkel — írta megbízólevelében a művésznek — melyeket Ön Pest sz. kir. városban emelt, bebizonyította a szakszerű jártasságát és teljes bizalmamat érdemelte ki. Ez utóbbi arra indít, hogy a Ludoviceumnak Ön által emelt épülete befejezéshez közeledvén, megbízzam a Nemzeti Múzeum építésével. Tekintettel arra, hogy olyan épületről van szó, amelyhez hasonló „az egész osztrák monarchia" területén alig lesz található, indíttatva érzem magam a terveket más szakértővel is felülbíráltatni, mely célból Pietro Nobile cs. kir. udvari építészeti tanácsos szakvéleményét kértem ki." József nádor érdeme, hogy a Nemzeti Múzeum megszerezhette magának Jankovics Miklós nagyértékű gyűjteményét, amellett maga is ajándékozott egyes ritkább darabokat. Magyarország nagy közgyűjteményének alapját tulajdonképen gróf Széchenyi Ferenc vetette meg (1802) a nemzetnek felajánlott könyvtárával és éremgyűjteményével, de József nádor megértő szeretete és pártfogó támogatása nélkül hazai kulturánknak ez a kincseskamrája nem fejlődhetett volna olyan gyorsan.

Pest és Buda fővárosoknak képe, Rákos mezejéről véve, az ugyanott próbára felállíttatott Vas-útnak rajzolatjával

Felvette és rajzolta Hofbauer János

A' nemes magyar nemzetnek legmélyebb tiszteletel ajánlja Hofbauer János
(Gurk E. metszete)

József nádor tudta, hogy utak, vasút, közlekedés nélkül nincs igazi fejlődés Magyarországon. Támogatta az első magyar vasút, az úgynevezett pestkőbányai próbavasút megépítését, melyet közel egy mérföld (7.58 km.) hosszú pályán, 1827 augusztus 20.-án adtak át a forgalomnak. Egykori ujságtudósítás szerint „Szent István napján, délután 5 óra tájban ment végbe azon nagy próba, mely a vasútnak alkalmatos voltát a teher szállításokra nézve igen szembetünő képpen megbizonyította. Ő Tsász. kir. Fő Herczegsége, az Ország Nádora, Mária Dorothea Fő Herczegnével, az Udvari Dámákkal, és Kamarás Urakkal, nem külömben azon egész Deputatioval, mely ezen szép munkának végbevitelében fáradoza, jelen volt." (1828-ban a próbavasútat lebontották. Fa- és vasanyagának jórészét később a Lánchíd előmunkálatainál használták fel.) A nádor ezután is állandóan sürgette a vasútvonalak megépítését. Az államvasúti rendszert óhajtotta Magyarországra kiterjeszteni, de ilyen irányú feliratának (1841) nem volt sikere. 1844 januárjában aztán jóváhagyta a Magyar Középponti Vasúttársaság alapszabályait és két évvel később (1846 július 15.-én) István főherceg és a nádori család jelenlétében megnyílt az első magyar gőzvasút, Pest és Vác között, 33.6 km. szakaszon.

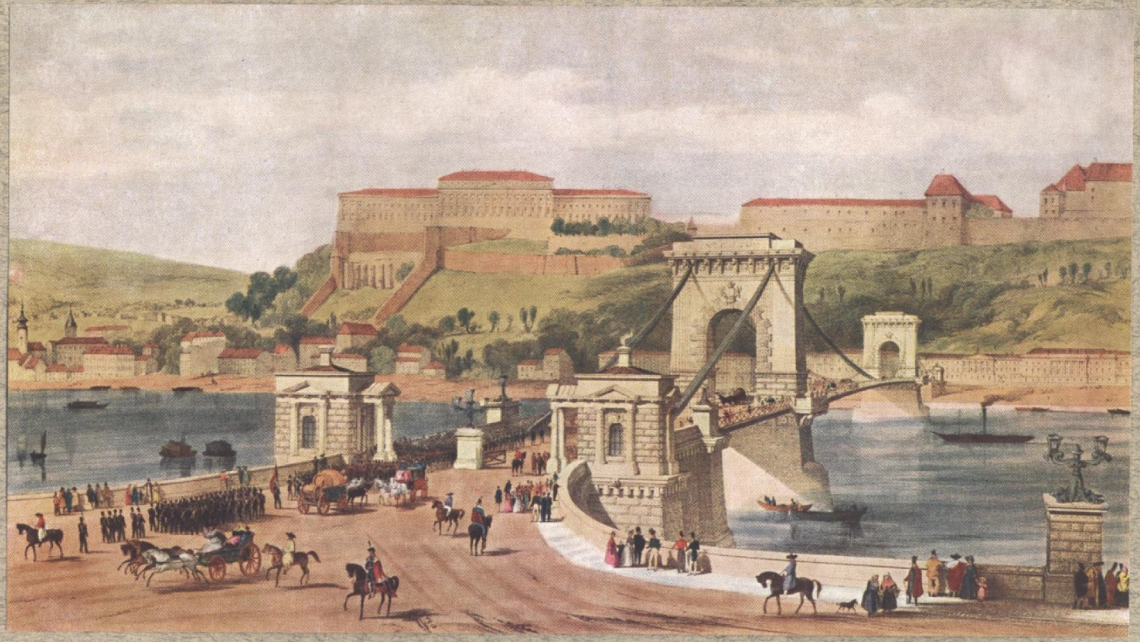

József nádor az 1840-es években
(Einsle A. olajfestménye)

Közhasznú egyesületeink ügyét József nádor állandóan a szívén viselte. A Jótékony Nőegylet (második nejének védnöksége alatt), a Kisdedóvó Intézet (Brunsvik Teréz grófnő indítványára), Fiúárvaház, a Magyar Gazdasági Egyesület és a Természettudományi Társulat nemcsak erkölcsi pártfogását, hanem tetemes anyagi támogatását is élvezte. A Magyar Tudós Társaság céljaira tízezer ezüst forintot adományozott és a Kisfaludy Társaság alapítását is támogatta. A Vaskapú szabályozásának kivitelét annyira magáévá tette, hogy gróf Széchenyi István a munka nehézségei közben joggal írhatta Schedius Lajosnak: „Ha a Fő Herczegnek bátorító szavai nem tartanának vala minden elgyengülésem felett, tán a Dunába ugrottam volna".

Emléklap József nádor FÉLSZÁZADOS alkotó-munkásságának évfordulójára (1846)
(Eybl és Pettenkofen műve)

A Széchenyi—Lánchíd, a régi királyi palotával
(G. Hawkins lithographiája)

A Lánchíd megteremtése gróf Széchenyi István érdeme. „Kétségtelen azonban az is, hogy bármily kitartóan küzdött eszméjéért, nem tudta volna sikerre vinni az állandó hidat, ha József nádor nem támogatja a törekvésében, mert gr. Cziráky Antal országbíró és gr. Pálffy Fidél tárnokmester szívós ellenzését csak a nádor volt képes ellensúlyozni".

Erzsébet főhercegnő (1831—1903) | József nádor (1776—1847) | István főherceg (1817—1867) | A nádor III. hitvese (1797—1855) | József főherceg (1833—1905)

Mária Henrietta főhercegnő (1836—1902)

„NEMZETI ÖRÖMEMLÉK Főherczeg József nádorispán Ő Fensége félszázados nádorsága ünnepének dicsőítésére" című műből (Steinrucker I. rajza)

1846

József kir. herceg ötven éves nádori jubileumára vert emlékérem

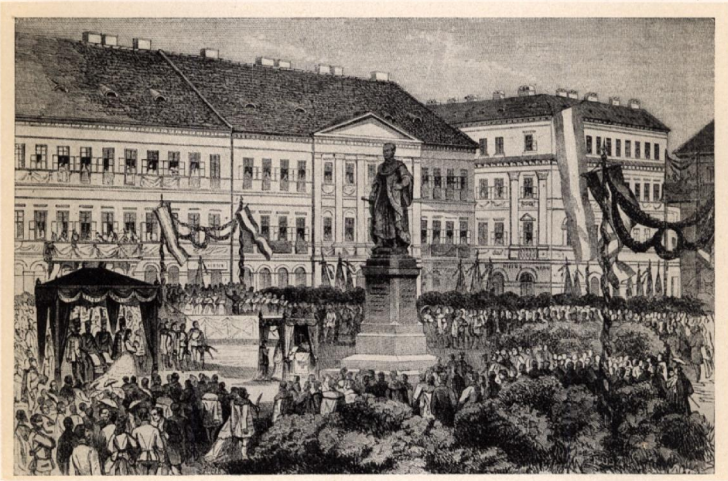
József nádor a halottas ágyon
(Szerelmey Miklós rajza)

Ünnepre készült a nemzet, 1846 november 12-én, szeretett nádorának félszázados jubileuma alkalmából. Az ünnepet a nádor betegsége miatt el kellett halasztani. Az év vége felé a nádor állapota javult, de 1847 elején aggodalmas kórtünetek jelentkeztek. Stáhly és dr. Würtler, a nádor kezelőorvosai, állandó jelentéseket adtak ki „Ő császári királyi Főherczegsége egészségi állapotáról" és a „Boldogasszony (január) hava 11-én, délutáni 5 órakor" kiadott jelentés hírül adta, hogy „Ő cs. k. Főherczegsége, saját magas kívánata szerint, a végső szentségeket reggeli 10 órakor felvette." A másnapi orvosi jelentés szerint: „Az életerő szakadatlan hanyatlása és a vésztelljes kórjelek halmaza nem engedi, hogy a békövetkező éjszakára nézve, *bármi vígasztaló* jelentés tétethessék." 1847 január 12-én, éjfélután 2 órakor adták ki az utolsó jelentést: „Ő Fenségének szava nehezen vala érthető; az agyvelő elfogultnak látszott; egyforma meleg párolgás és az érütés minősége e pillanatban még némi reményt nyujtottak." A haldokló fiához, István főherceghez suttogta búcsúszavait: „Még egy-némit kívánnék az országban és családomban, de mit az én kezem már nem tehet, azt tedd meg te István! Aggódnám gyermekeim kiskorúságán is, de István, te atyjok lészsz!" . . . Ezután hitvese a gyógyszert teáskanálban nyujtotta neki, mire ő szelíd mosollyal így szólt: „Nyujtsd a csészét, még lehet a szokott módon is!"... 1847 január 13-án, szerdán reggel 9 órakor, József nádor megszünt élni . . .

József nádor a ravatalon

Háromszor szentelték be a holttestet, majd 1847 január 18-án a koporsót a főhercegi sírboltba szállították. Másnap ünnepélyes gyászmise volt, melyet hat hetes udvari gyász követett. Egykori újsághír szerint, a nemzet „nagy nádora iránti őszinte háláját többfélekép igyekezett megörökíteni. Egy részvényes társaság a végre alakult, hogy neki ércz-szobor emléket emeljen."

József nádor szobrának leleplezése, 1869 április 25-én
(Egykorú rajz)

184⁷⁄₈-ik évi I. Törvényczikk.

Dicsőült József nádor emléke törvénybe iktattatik.

Elhunyt cs. kir. austriai főherczeg József, Magyarország nádora, az isteni gondviselés változhatlan végzete által az élők sorából elszólíttatván, az ország Rendei nevének a maradék előtt is dicsőített felmutatása végett, Ő Felsége megegyezésének hozzájárultával elhatározták.

1. §.

József nádor azon ernyedetlen buzgalomért, mellyel félszázadon keresztűl, nem ritkán nehéz körülmények között a hazának ügyeit vezérlette, a nemzet háláját teljes mértékben kiérdemelte.

2. §.

A történetkönyv azon gyászlapjára, mellyre mulandó éltének útolsó órája jegyezve van, az ország Rendei ezennel reá irják nevének a nemzet kebelében el nem mulható emlékezetét.

JÓZSEF

Austriai Főherczeg s Magyarország félszázados Nádorának
emlékoszlopa Pesten

Az 1869-ik év Aprilhó 25-ik nagy ünnepélyével tartott leleplezése emlékére

A főváros szívében, a József-téren áll József nádor szobra, Halbig János, müncheni szobrász műve. A talapzaton arany-betűk hirdetik, hogy: „Pest városát újjáalkotta“ és „Egész életét a közügyeknek szentelte.“ A nádor haló poraiban is a nemzet és az uralkodó közötti megértés útját egyengette. Szobra leleplezési ünnepén résztvett a királyi pár. Ennek nagy politikai hord-erejét mindenki érezte: az alkotmányossá lett király és családja együtt ünnepelt a nemzettel . . .

István főherceg, az utolsó magyar nádor

József nádor méltóságának örökébe fia, István főherceg lépett. Elhúnyt atyja szellemében hűséggel óhajtotta folytatni a munkát, mely vállaira szállt, minden vonatkozásban. Erre nézve jellemző, hogy amikor 1848 június 13-án a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank „a Bankszállásban tartandó választmányi gyűlésbe" hívta részvényeseit, azok élén „Ő cs. kir. Fensége, István Főherczeg Nádor s kir. Helytartó Úr" állott. A kis és nagy ügyeket egyaránt szívén viselte, de a magyar szabadságmozgalom mindent elsöprő eseményei arra az elhatározásra kényszerítették, hogy félreálljon és 1848 szeptember 24-én végleg elhagyta az országot, öccsével, József főherceggel együtt, aki az 1868-ban megteremtett honvédség első főparancsnoka és a nemzet „Palatinus Jóska"-ja lett . . .

„Legyen áldott közöttünk emlékezete“

„Beszéd József főherczeg nádor nemes Pest megye főispánya felett, nemes Pest megye közgyülésén, Január XXV. MDCCCXLVII. mondotta KOSSUTH LAJOS táblabiró“.

Kossuth Lajos

Főherczeg József Nádor halála a magyar nemzetcsaládra köz egyetemes bánatot hozott. Korunknak viszontagságai pártok és érdekek küzdelme s ellenkező meggyőződések, ellenkező indulatok tusái megszaggaták e honnak fiai közt a testvériség kötelékeit, de a meghasonlott testvér táborok osztatlan pietással, osztatlan szeretettel tekintettek még is az ősz Nádorra, ki mint a nemzet család pátriarchája állott a táborok között harczainkban is éreztetve velünk, hogy testvérek vagyunk. — S most midőn földi pályáját végzé, testvéri bánattal álltunk sírja körül, testvéri fájdalommal érezzük, hogy kidőlt közülünk a nemzetcsalád főnöke, testvéri pietással mondjuk mindnyáján: legyen áldott közöttünk emlékezete.

Nádorságának félszázada eseményteljes nehéz korszak volt. Látta futásban a királyi házat, és ingadozni látta trónusát, — látott e hon földén győzelmes ellenséget, és az ingadozó királyi szék körül, és a győzelmes ellenséggel szemközt törhetlen hűségben e nemzetet, melly vérét patakokban ontá, s áldozatait halomra hozá, olly harczban, melly eredetileg miénk csak azért vala, mivel hogy királyunké volt. — És látta miként a béke ez országra nem hozott vigasztalást, hanem hozta az alkotmány felfüggesztését. És látta felébredni e nemzetet, s férfias állásában az újjá születés frigyét megkötni az ősz királylyal, kinek legnagyobb tette az vala, hogy tévedését megtudta bánni, s azt bevallani elég erős volt. És látta miként e frigy kötésből egy ifjú új nemzetélet keletkezik, mellynek legelső védje ő vala, ki feltartóztatá az új életre mért nem egy csapást, vagy enyhítgeté hogy ha lesujtott. Látta pályája kezdetén nemzetéletünk zálogát, a magyar nyelvet a szegény föld-

műves szerény lakai közt bujdoklani, és látta pályája végén a királyi széken helyet foglalni, s a kinek karján nemzetiségünk a kunyhóból fel a trónra emelkedett, az ő, a nemzet Nádora volt! látott maga körül egy új nemzedéket támadni, melly megoldja a múltnak lánczait, látta megifjúlni a nemzetet s az újkor új szükségeiből új eszmék paizsán emelkedni a nép iránti örök igazság hajlamát, melly nélkül e honnak jövendője nincs. És ő az agg Nádor még testben a sírfelé hanyatlott, lélekben, érzelemben az ifjadó nemzettel lépést tartva együtt ifjadott. Élte alkonyába a nemzet ujjá születésének nap költe vegyült.

Mondják, hogy kevéssel halála előtt magát amaz ős királyi lak ablakához viteté, miszerint Pestet még egyszer lássa. És ha e végbúcsú pillanatában elvonúlt lelke előtt Pest város képe, minő volt akkor, midőn azon ablakból mint Nádor először nézett le Pestre, s megtöredező szemei látták a képet, melly virító ifjúságban terült el a haldokló előtt e nagyszerű perczben, lehetlen volt átnem rezgeni lelkét a gondolatnak, hogy a főváros eme két képében a magyar nemzet képét szemléli, minő volt, midőn ő a nádori székbe lépett, és a minő most, midőn leszál.

Jövendőnk Isten kezében van! Isten kezében, a ki bért csak munkának ad, Isten kezében, a ki — tán nem hágy el — ha mi magunkat nem hagyjuk el, de bár legyen jó, legyen bal szerencse, mit a végzet ön érdemünk, vagy ön bűnünk által e nemzetre mérend, az utóbbi 50 év nagyszerű históriai emlékezete minden esetre igazolni fogja a késő kor előtt is a közfájdalmat, mellyet József Nádor halála fölött az egész nemzet érez.

Ám de Pest megye Rendeinek e nemzeti köz fájdalomból nem másokéhoz hasonló, hanem sokszoros osztály rész jutott: annál nagyobb osztály rész jutott, minél közvetlenebb minél kedvesebb volt azon kapocs, melly e nemes megyét a dicsőült Nádor főispánhoz köté. A veszteség percze igen érzékeny emlékeztető s a tek. Rendek most a veszteség perczében bizonyosan elevenen érezik: mi sokszoros hálával, a szeretetnek és pietásnak mi szent emlékezetével tartozunk mi meghalt örökös főispánunknak.

A megyei institutio sokkal hatályosabb támasza ez ország szabadságának, mintsem hogy ne volnának irígyei, kik minden lépésnyi tért, mellyet a megyei rendszer veszít, az országló hatalom nyereségének vélik, s inkább hajlongva ennek, mint szeretve amazt, e szerint cselekszenek. Innen van aztán, hogy sok testvér megyének egész élete hosszú időkön át nem egyéb mint örökös szomorú harcz a főispánnal. A tek. Rendek megholt Nádor főispánunk korából e szomorú harcz kellemetlenségeit nem ismerik. Ő dicsőségét s örömét a tek. Rendek jogainak nem csonkításában, hanem megőrzésében, méltányos kívánataiknak nem hatalom fitogtató visszautasításában, hanem teljesítésében, az idők sulyának az előgördülő ütközési köveknek nem szaporításában, ha nem elhárításában, legalább enyhítésében keresé; s

mind közvetlen kormányzatában, mind kivált a legközelebbi legnehezebb időkben helyetteseinek választásában s választási módjában közöttünk mindég a békének az egyetértésnek, a bizalomnak őrangyala volt.

Óh! bár tanulnának példáján mások! mert ki volna azon vakmerő, a ki magáról hinni vagy állítani merné, hogy ő hívebb barátja s jobb tanácsadója a királynak, hivebb támasza az országló hatalomnak, mint volt e megyének dicsőült főispánja — egyik király testvére — másiknak bátyja! és ím e főispán soha sem vélte, hogy hasznos szolgálatot tészen a királynak, ha vagy megtámadja a megye jogait, vagy többség vadászva pártszenvedelmek tusáiba keveredve s kegyeit politicai rokon s ellenszenvekhez mérve, szór egyenetlenséget a Rendek soraiba: hanem inkább tettel, példával mutatta meg, hogy azon főispán szolgálja legjobban királyát, ki pártok fölött áll, s ezen állásába a megye jogait, a megye szabadságát legvallásosabban respectálja.

A tek. Rendek bizonyosan legelsők lesznek készségben s közre munkálásban, ha a jövő országgyülés a dicsőült Nádor emlékezetét ő hozzá s a nemzethez méltóan megörökiteni akarandja, — most a halandóság kikerülhetlen csapása mellett egyéb alig van tehetségünkben, mint hogy azon bánatot, mellyet lelkünk mélyében érzünk — a felolvasott felsőbb intézvény értelmében — külső jelekkel is kimutassuk s tisztviselőinket is hivatalos eljárásaiknál pecsétben s más egyebekben hasonlóra utasítsuk, s egyszersmind: hogy szívünk őszinte adóját Pest megye Rendeinek őszinte fájdalmát jegyzőkönyvünkben iktassuk, s főherczeg István ő Fenségéhez intézendő felírásban is kifejezzük.

Helyén lesz ez annyival inkább tek. Rendek, mert viszonyaink ő Fensége irányában — Istennek hála — aként alakulnak, hogy a mint ohajtom, hogy ő Fenségének felejthetlen atyja elvesztése feletti méltó fájdalmában enyhítő vigasztalásul szolgáljon az, hogy bánatában az egész nemzet, Pest megye Rendei pedig kétszeresen osztoznak; úgy viszont Pest megye Rendei bizonyosan egy szívvel lélekkel olly érzelemtől lelkesítvék, miszerint saját fájdalmuk enyhítő vigasztalását ő Fenségében találnák.

Egy szeretett Nádornak halála nem olly esemény, melly felett csak bánatot szabad érezni, itt az emberszív gyászához a polgár kebel gondjai csatlakoznak; s ha nem csak saját meggyőződésemet kérdezem, hanem figyelmet vetek a népérzelem minden manifestatióira, mellyeket úton útfélen, köz és magán helyeken tapasztalunk, tagadhatlan tény gyanánt állíthatom, miként a nemzetnek, különösen Pest megye Rendeinek egyetemes közkívánata hogy István herczeg választassék az ország nádorává.

És én nem vonakodom kimondani, miként ezen köz kívánatban van ugyan része a dicsőült atya iránti pietásnak, van része az emberi szív azon nemes hajlamának, miszerint ragaszkodását a szeretett atyáról a reményteljes örökösre örömest általviszi, de az István herczeg nádorsága iránti köz nemzeti

ohajtás több, sokkal több, mint pusztán a hála és pietás kifolyása; sőt inkább a körülmények komoly megfontolására s a politicai okszerűség számba vételére az alapított józan status bölcsesség. Minekünk ez izgatott honban olly Nádorra van szükségünk, ki a párt küzdelmek szenvedelmein felül és kívül állva nem pártnak, hanem a nemzetnek embere legyen. — Én ezen Nádort István főherczegben reméllem mind születési magas állásánál fogva, melly őt a magán életi surlódásokon a magán jogi nepoticus érdekek indulatain felül emeli: mind azon kegyeletes befolyásnál fogva, mellyet olly atyának minő az övé volt, emlékezete a kedélyes örökösre természetesen gyakorol és kell gyakorolnia azon szívemelő tapasztalásnak, miszerint atyja sírjánál — hol a hízelgés megszűnik, mert semmit sem várhat többé — azt kell látnia: hogy ezen út az, mellyen e nemzet szeretetét mind magának megnyernie, mind az uralkodó ház iránt megtartania lehet. — Nekünk olly Nádorra van szükségünk, ki elég magas állású legyen, miszerint se annak ne legyen kitéve, hogy udvari intrigák engedelmes eszközévé törpítessék, sem annak, hogy ha ezzé törpülni nem akarna — elmellőztessék s befolyásában megbénítassék, én ezen ohajtásom valósultának garantiáját István herczegben találom. — Nekünk olly Nádorra van szükségünk, ki ha esküvel fogadandó tiszte szerint a trónusnál alkotmányunk védelmére kél, tettéhez még csak árnyéka se férhessen azon gyanúsításnak, hogy midőn a magyart, a magyarnak alkotványát, ön állását, nemzetiségét védi, a dynastia érdeke ellen cselekednék; sőt kinek szava és személye már magában győző ok, magában garántia legyen, hogy ép ezért védi az alkotmányt, s ez ország nemzeti érdekeit, mert fejedelmének s a királyi háznak érdekeit szivén viseli. Én az illy Nádort István herczegben találom. Nekünk olly Nádorra van szükségünk, ki midőn e ként a pártok felett király és nemzet között közvetítő kapocs gyanánt áll, s ez állásában szivvel lélekkel magyar legyen. És István herczeg magyarnak született, magyarnak neveltetett, ő e honnak nem adoptív polgára, ő e hazának született édes gyermeke, ki egy levegőn nőtt fel mivelünk, kit e hazához atyjának anyjának sírja, atyja életének minden lépten szemébe tünő nyomdokai, bölcsőjébeni első szív dobbanása gyermekkorának kedves emlékei, ifjuságának első eszmélete csatolnak. Neki nem lehet e nemzetet nem szeretnie! nekünk olly Nádorra van szükségünk, ki a szabadság közepette növekedve, a szabadságban rémképet nem lát, s egy szabad nemzet eleven vérpezsgésében nem szaglál rendbontó féktelenséget. István herczeg közöttünk született, közöttünk nőtt fel, lelke ez újjá születő nemzet új életének szabad légében erősödött. A mit még ezen okok mellett egyéniségéről mondhatnék, tilt szerénysége, tilt ön jellemem, melly élő emberről inkább keveset szól, hogy sem hízelegni látszassék, de úgy gondolom eleget mondék, mi szerint motiválva véljem, hogy Pest megye Rendeinek nem csak kegyeletből, hanem alapos okoknál fogva köz kívánatuk: hogy István herczeg választassék országunk Nádorává.

És íme itt van előttünk a legfelsőbb intézvény, miszerint tudósitatunk, hogy ő Felsége a király István főherczeg ő fenségét ideiglenes s a jövő országgyűlésen történendő Nádor választásig magyarországon királyi Helytartójává, s mint illyet többek között ezen nem. megye főispánjává is kinevezni méltóztatott.

Mi után úgy a kir. Helytartóság, mint az ahoz kapcsolt Hétszemélyes táblai elnökség, Pest megyei főispánság s Jászkunok gróf bírósága s a t. törvény által állandóan és örökösen egyenesen a nádori méltósághoz van kötve, ha legkevesebb okot látnék azon hiedelemre, hogy ezen kinevezés által akár a nádori méltóság s ahoz törvényesen kapcsolt tisztségek hatáskörének, akár pedig magának a Nádor választás körüli nemzeti jognak csorbítása vagy elmellőzése czéloztatik, el nem mulasztanám az iránti aggodalmamat kijelenteni.

De miután ő Felsége nyiltan kimondja, hogy ezen kinevezést múlt história példák nyomán csak ideiglenesen s a jövő országgyűléseni Nádor választásig teszi, aggodalomra okot teljességgel nem látok, sőt teljesen meg vagyok nyugtatva, hogy ezen ideiglenes kinevezés a nádori méltóságot, s Nádor választási jogot nem sérti, nem sértheti, és sérteni nem is akarja, és találok teljes megnyugtatást különösen abban is, hogy ő Felsége ideiglenesen nem mást, mint egyenesen István főherczeget méltóztatott kinevezni, mert én ezen legfelsőbb intézvényt az előadattak szerint a legtávolabbról sem vehetem annak, mintha ő Felsége a Nádor választást vagy mellőzni vagy megelőzni akarta volna, hanem veszem egyenesen annak: a mi t. i. hogy ő Felsége a nemzet egyetemes ohajtását megértette s kegyes figyelmére méltatá, s a dicsőült Nádor halálát gyászoló s e gyász közben a jövendő iránt aggódó nemzetet sietett azon hajlandóságároli biztosításával megvígasztalni, hogy a minden jelekben csalhatatlanúl nyilatkozó köz nemzeti akarattól a törvényes idő alatt megtartandó országgyűlésen kegyelmes királyi szentesítést nem fogja megtagadni.

És én mint ellenzék embere, ki kötelességemnek ismerem a kormány eljárását mindíg őr szemmel kisérni, s ha meggyőződésem szerint törvénytelent vagy rosszat teszen, azt ollyannak őszintén kijelenteni, hasonló őszinteséggel kötelességemnek tartom illy örvendetes alkalommal kinyilatkoztatni, nem csak hogy ez jól és helyesen történt, hanem egyszersmind szives elismeréssel azt is kimondani, hogy a nemzeti közohajtás iránt ezen ideiglenes intézkedésben tanusított figyelemmel sok kétes gond és aggodalom lön a nemzetről elhárítva.

És azért én fenebbi észrevételeim folytán ő Felsége felolvasott kegyelmes intézvényét jegyzőkönyvileg örvendetes tudomásul vétetni kivánom, s alázatos felírásban ő Felségének úgy ezt, valamint azt is kijelentetni indítványozom, hogy Pest megye Rendei István főherczeget kívánván Nádorul választani, ő

Felségének ezen ideiglenes intézkedésében a nemzeti közohajtás szíves készségű méltánylatát és annak biztosítását találják, hogy a Nádor választó országgyűlés a törvényes idő alatt meg fog tartatni, s ott ő Felsége az István főherczeg választása mellett országosan is nyilatkozandó köz akaratot királyi helybenhagyásával szentesítendi.

Ezen alázatos indítványommal természetes kapcsolatban van, hogy cs. kir. főherczeg István ő fenségéhez hasonlóan felírjunk, s remény és bizalom teljesen kijelentsük: miként a szenvedett közös csapásnál kedves vigasztalásunkra szolgál, hogy azon ideiglenes viszonyban, mellybe a nemzeti közohajtással találkozó legfelsőbb kinevezés következtében vele lépni szerencsénk van, megnyugtató zálogát találhatjuk annak, hogy ezen kedves viszony a legközelebbi országgyűlésen király és nemzet közös akaratával állandósítatni fog. Egyszersmind úgy szívünk érzelmeivel, mint illem és tisztelettel megegyezőnek vélem, hogy díszes küldöttség neveztessék, melly ő fenségét Budára érkeztekor, mihelyt a gyász körülményei megengedik; üdvözölje s főispáni székének ünnepélyes elfoglalására felkérje.

Végezetül ő fenségének Nádorrá választását a jövő országgyűlésre küldendő követeinknek már most határozatilag utasításba adatni, s ezen határozatinkról az ország törvényhatóságait — egyet értésüket kérve — körlevél által értesítetni indítványozom.

JEGYZET

Schedel (Toldy) Ferenc és Kossuth Lajos József nádort méltató beszédeit az eredeti nyomtatott szöveggel adjuk, ahogy annak idején, (Budán, 1847, a Magyar Királyi Egyetem betüivel) megjelentek. A munka összeállításánál kötelességszerüen és hasznosan forgattuk a „József nádor iratai" c. művet (II.—IV. Kiadta és magyarázatokkal kísérte Domanovszky Sándor, Magyar Történelmi Társulat, II. Bp. 1925, III. Bp. 1929. IV. Bp. 1935.) mely alapvető forrásmunka 1809-ig enged bepillantást a nádor szerepébe a magyar történelemben. Egykorú ujságközleményekből és aprónyomtatványokból merítettünk további támpontokat, hogy főbb vonásokban megkíséreljük József nádor életének és félszázados alkotó-munkájának ismertetését. A képanyagot Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma, a Fővárosi Nyilvános Könyvtár budapesti gyüjteménye, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Emlékkiállítása, továbbá dr. Lamotte Károly és Lestyán Sándor magángyüjteménye bocsátotta rendelkezésre.

A fedőlapot LUKÁTS KATÓ tervezte. A kiadásért és a nyomdáért
KURFÜRST ISTVÁN vezérigazgató felelős, ki az előállítás technikai
munkáját irányította

POSNER